

L-GHID TA' L-ASSUNTA

12 [1977]

KOTBA PPUBLIKATI MILL-KATIDRAL

• IL-KATIDRAL TA' L-ASSUNTA	10c
• IL-BALLATA TAL-KONVOJ TA' SANTA MARIJA	20c
• 350 SENA KOLLEGGJATA	90c
• IL-MATRIČI KOLLEGGJATA TA' L-ASSUNTA U
L-EWWEL PARROČI TA' GHAWDEX	80c
• L-INKORONAZZJONI TA' L-ASSUNTA — 1975	60c

1L-5 KOTBA FLIMKIEN 2M2 FLOK 2M2.60

— SKONT TA' 25% — OFFERTA LIMITATA

Ahbar Gdida tad-Ditta

A. F. M. CARUANA

Office: 57, Republic Str., Vict. Tel: 76464

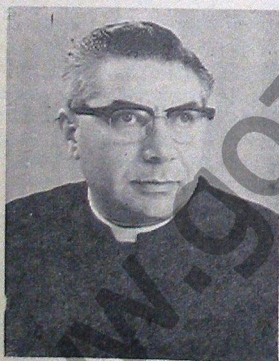
Importaturi

- ≡ tal-Plywood, Injam, u ħadid ta' kull daqs u kwalità.
- ≡ Kmamar tal-Banju, kompluti bil-viui mill-aqwa, u Ċeramika tal-ħajt u ta' l-art.
- ≡ u għal kull materjal ieħor tal-bini, l-irrikorru għand din id-ditta ġdida, u kunu żguri bl-aqwa kwalità u bl-orħos prezzijiet.

12 (1977)

F'din is-Sena Marjana li qiegħda tinzamm fid-Djoċesi t'Għawdex biex tfakkar eghluq is-sittin sena mid-dehriet tal-Madonna ġewwa Fatima, xieraq li din is-sena s-so-lennità liturgika tat-Tluġ fis-sema bir-ruħ u l-ġisem tal-Vergni Mbierka Marija, li hija l-padruna speċjali tal-Maltin u l-Għawdxin kollha, twassalna biex nifhmu aktar mis-soltu li fil-jiem tal-festa jeħtieġ li:

- * nżommu l-arja ta' madwarna safja mill-polluzzjoni u mit-tiġis ta' mikrobi ta' immoralità, ta' provokazzjonijiet għall-ġlied, ta' tgħajjir u ta' bosta nuqasijiet ohra kontra l-karità;
- * naghmlu t-trasfużjoni spiritwali ta' demmna, bħalma kultant jagħmel it-tabib biex jikkura ċertu mard, billi nersqu b'dispożizzjonijiet tajba għas-Sagramenti tar-Rikonċiljazzjoni u tat-Tqarbin;
- * nifthu kampanja favur il-harsien tal-valuri umani, morali u spiritwali bl-imġieba tajba tagħna fil-marċijiet u f'kull xorta ta' divertimenti li joffrulna l-granet tal-festa;
- * niehdu sehem aktar haġ u sħiħ fil-funzjonijiet liturgici tal-Knisja biex l-elektrokardiogramma spiritwali tagħna tibqa' timmarka normali u regolari fit-taħbit tagħha;
- * nirrikorru għat-talb u l-ġabra biex iservuna bħal doża ta' pilloli kalmanti halli ma nitilfux il-bilanċ fix-xorb, fil-mod kif nilbsu u niddevertu;
- * nsahħu t-twemmin tagħna li għalina l-Madonna mhix sempliċi isem ta' tliet sillabi, imma mudell li fuqu hemm bżonn li nfasslu hajjitna kollha;
- * nghixu aktar qrib tal-Madonna biex nitkellmu b' mod sempliċi magħha l-għaliex bħala omm tagħna hija tifhimna;
- * nagħtu wkoll il-kontribut tagħna bl-eżempju t-taj-jeb biex jiġi mġharraf il-Vanġelu bħalma għamlet il-Madonna f'hajjiha l-għaliex kull nistrani għandu parti mir-responsabilità tat-tixrid tal-Vanġelu.

Harga ta' darba fis-sena mah-ruġa mill-Arcipriet tal-Katidral Mons. Carmelo Scicluna.

Jalla f'din is-Sena Marjana l-festa ta' Santa Marija thegġeg il-komunità nisraniia tad-Dioċesi Għawdxia miġbura fis-Sede Centrali tagħha, il-Knisja Katidrali, biex tgħix hajja awtentikament nisraniia bħalma għamlet il-Madonna stess fuq din l-art fil-mixja tagħha lejn il-belt tas-Sema.

Grajja ta' zmien il-Francizi mid-dokumenti ta' Palermu

IT-TALBA LIR-RE FERDINANDU III TA'
SQALLIJA BIEX GHAWDEX JINQATA'
FI DJOCESI GHALIEH

Qeghdin joqorbu s-sentejn minn mindu hareġ il-ktieb tiegħi bit-titlu "IL-MATRICI KOLLEGGJATA TA' L-ASSUNTA U L-EWWEL PARROCCI TA' GHAWDEX". Kienu hafna dawk li semmew dan il-ktieb u kitbu dwaru fuq il-gurnali. Qatt ma kelli ktieb li sab tant min jkteb fuqu. Madankollu, intbaht ukoll li l-kotra tal-kittieba fahhru jew ghamlu xi osservazzjoni bla ma niżlu fil-qalba ta' l-Istorja u bla ma gharblu sewwa l-argumenti. Ma niftakrux jekk kienu hemm xi wiehed li jkteb bla ma heba ismu. Saru dwaru anke xi kittbiet umoristiċi li hawn min isejjilhom "pubblikazzjonijiet". Imma, billi ma rajt l-ebda id ta' STORIKU TASSEW, jien bqaġt biss bix-xewqa li għad xidarbha niltaqa' ma' dan il-kittieb ta' mohħ ekwilibrat. Nixtieq li, bis-sincerità u f'diskussjoni ta' hbieb, insib min jurini xi żbalji b'dokumenti mibnjin tasaww fuq is-sod. Lil dawk li jhobbu grajjet il-Katidral ta' Ghawdex, ngħidilhom hega wahda biss: l-akbar tifhir li jista' jiġi min ikun meta lilhom iġħidulhom li f'dan il-ktieb ta' storja hemm anki hafna kontra tagħhom. Kien hemm min għogbu jsejjah li xi argumenti bhala "boomerang": għaliex juru xi aspetti ta' storja bhala nċerti u ma jahbux li l-istorja tal-Katidral ma hix lan-qas kif huma stess xtaquha. Imma dan jipprova li jiena ngħid il-verità bil-libertà kollha. Jiena nisma' l kulhadd u, jekk xihaga ma ngħidhiex, dan ikun għaliex jipperswaduni li tkun kontra l-istorja, u mhux għaliex tista' ma toġġobx lil dak u lil l-iehor.

Pro-Vigarju għal Għawdex

L-istudju tiegħi fuq il-“Matrici-Kolleggiata” jasal biss sal-bidu tas-seklu XVIII. Dan jidher tajjeb anki fl-istess titlu. Imma, għall-Kolleggiata ta’ l-Assunta, iż-żmenijiet l-iżjed glorjużi kienet għadhom iridu jaslu. Dawn iż-żmenijiet tiegħew b’pass wara l-iehor. Ahna rajna mitluf fl-istorja t-titlu ta’ Matrici: sa minn żmenijiet li hadd ma jaf kemm huma qodma. Rajnieha, gabel kull Parroċċa oħra, toghla għad-dinjta ta’ Kolleggiata. Inżid ukoll ma’ dawn li, fiż-żmien li l-Assunta kienet Kolleggiata, u anki meta f’Għawdex kien hemm Kolleggiata oħra fl-Għarb, l-Arcipriet tal-Katidral gie li kellu dinjta li illu tghollih il fuq minn kull Arcipriet iehor. Illum, f’Għawdex, it-titlu ta’ Arcipriet ftit jew xejn jiswa għallex hemm iżjed Arciprieti milli Kappillani. Imma l-Isqof Cagliares fl-Editt tas-sena 1623 juri li hu nifnu lanqas kien jaf minn kemm żmien il-mexxej spiritwali ta’ l-Assunta kien imsejjaħ “Arcipriet” (1). Kien żmien meta Għawdex ma kellux hliet żewġ Parroċċi, wara s-sup

pressjoni ta' Savina u S. Ġakbu. Għalhekk kien biżżejjed li wiehed jissejjjah "Arċipriet" u l-iehor "Kappillan" biex kulhadd ikun jaf għal liema minnhom kienu qegħdin ighdu.

Imma d-dinjta li lill-Arċipriet ta' l-Assunta għolliet 'il fuq minn kull lehor ma kenitx din ta' Arċipriet. Xi Viżti Pastoral i juru tajjeb li l-Arċipriet ta' l-Assunta kien ukoll ir-rappreżentant ta' l-Isqof Djoċesan għal Għawdex.

Fl-imsemmi ktieb, jien kont ktiibt hekk dwar is-sena 1705: "Jidher tajjeb ukoll li kull Kappillan kien għad għandu xi rabbiet mal-Matriċi ta' l-Assunta" (2). Imma, forsi, ikun aħiar jekk nieċċara ftit iżjed dan il-punt. F'dak iż-żmien Għawdex kien maqtugħ minn Malta wisq iżjed mil-lum. Għalkemm il-bogħod hu ftit, xejn ma kien possibbli li l-Isqof iżomni kontroll tajjeb fuq dik il-bieċa tad-djoċesi tiegħu.

Ghalhekk, l-Isqof ta' Malta u Ghaw-
dex ra li tkun naga tassew xierqa li hu

jkollu r-rappreżentant tiegħu f'Għawdex, isqof ta' Djoċesi ċkejkna ma jkollux iżjed minn Vigarju wiehed. Il-Vigarju ta' l-Isqof ta' Malta kien f'Malta stess. Imma, għal Għawdex, l-Isqof ried li jkollu "**Pro-Vigarju**". Il-Pro-Vigarju għal Għawdex kien l-Arċipriet tal-Kollegġjata ta' l-Assunta. Kien għalhekk li, meta ntalbet statistika minghand il-Kappillani, kull wiehed minn dawk il-Kappillani kellu jgħaddi kollox f'idejn dak l-Arċipriet (3).

Sieheb l-Isqof fil-Viżi

Sabiex dak il-Pro-Vigarju jkollu tagħrif tajjeb dwar kulma jsir f'Għawdex, l-Isqof lilu ried isieħbu miegħu anki fil-Viżi Pastorali tal-Parroċċi.

Blex ingib eżempju wiehed, insemmi l-Viżta Pastorali ta' l-Isqof Ġakbu Cannaves fis-sena 1716. Dwarha, dan l-aħhar ktibt meta ġejt mitlub mill-Parroċċi tan-Nadur u tax-Xewkija (4). Flimkien ma' xi Monsinjuri tal-Katidral ta' Malta, l-Isqof ha miegħu għall-Viżta Pastorali l-Dun Nikol Natal Cassia Magri, Arċipriet tal-Kollegġjata ta' l-Assunta u Pro-Vigarju għal Għawdex (5).

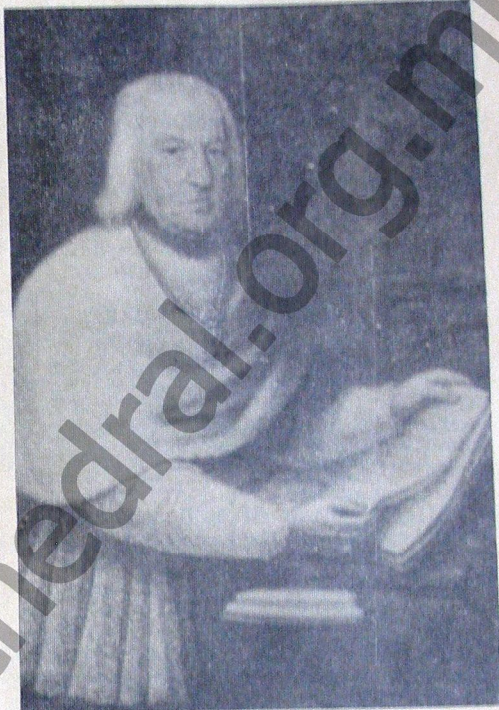
Alfonso Airoidi u Luigi Boglino

Minn hawn naghmel qabża b'leż naggħad f'idejja kitbiet oħrajn. Meta kont għadni iżjed żagħżuġ, fis-sena 1965, jiena qattajt xi granet Palermu b'leż naghmel idea dwar x'setgħet toffri dik il-belt qadima għall-Istorja ta' Malta. F'dak iż-żmien, jiena ma kellix f'moħħi l-Istorja ta' Għawdex. Kont għegħed nġarrex l-hawn u l-hinn b'leż nara ma' x'hliex stajt niltaq. Imma kien f'dak iż-żmien li jiena ltaqjt għall-ewwel darba ma' ġabra ta' dokumenti li tgħagħqu flimkien minn Monsinjur **Alfonso Airoidi**.

Din il-ġabra għegħda fost il-Manuskritti tal-Biblijoteka Komunali ta' Palermu. Jiena qgħadt f'idejja l-oriġinal in-nifsu ta' Airoidi (6), imma ridt inkun naf ukoll x'għid fuqu **Luigi Boglino**.

Aħna kważi qatt ma smaġna b'dan Boglino. Għalhekk, hu xieraq li ngħid min kien dan l-istudjuż.

Lejn tmiem is-seklu dsatax, Luigi Boglino kien qassis li, minbarra li kien

1. BONNICI Alex., O.F.M. Conv. It-Twaqqif ta' l-Ewwel Kollegġjata f'Għawdex, fl 350 Kollegġjata", 1974, p. 32.
2. IDEM, Il-Matriċi Kollegġjata ta' l-Assunta u l-Ewwel Parroċċi ta' Għawdex, 1975, p. 105.
3. Ib., pp. 98-105.
4. BONNICI Alex., Il-Parroċċa tax-Xewkija mill-Viżta Pastorali ta' l-Isqof Ġakbu Cannaves, f'Gorgion", n. 21, Ġunju 1977, pp. 2-5. Ma jdumx ma jidher ukoll: "Il-Viżta Pastorali ta' l-Isqof Cannaves fl-Nadur".
5. Dawn l-informazzjonijiet jinstabu fl-Arkivju Katidrali ta' Malta: A(rehivum) C(athedrale) M(elitense), Miscellanea ms. 188, f. 1r-v; C(uria) E(piscopalis) M(elitensis), A(cta) Originalia, ms. 464, f. 258r.
6. B(iblioteca) C(omunale) P(alermo), 4Qq. D. 39; AIROLDI Alfonso, Mss. di Diritto Ecclesiastico, fl. 208. Dan it-titlu hu fuq id-darba ta' barra.

studjuż tal-Paleografija, kellu wkoll fi hsiebu l-Biblijoteka Komunali ta' Palermo. Hu halla għadd ta' kitbiet; imma dawk li jhobbu l-istorja jibqgħu jafuhulu b'mod partikulari talli hallielhom reper-torju imprezzabbli fuq il-Manuskritti tal-Biblijoteka li kienet fi hsiebu. L-opra tiegħu f'erba' volumi gġib dan it-titlu: "I Manuscritti della Biblioteca Comunale di Palermo" (7).

Wara hdax-il sena, bejn Settembru u Ottubru 1976, jiena ergajt lura lejn Pa-lermu b'ideat iżjed preċizi. Jiena kelli f'moħhi li niġbor f'tit materjal iehor fuq argumenti li kont missejt f'dawn l-ahhar snin ta' hajti. Minhabba xi ċirkustanzi partikulari: bħalma hu l-fatt li, propju fix-xahar ta' Settembru, 1976, dahlet kwantità kbira ta' ilma fil-magħruf "Archivio Storico di Palermo" (fejn jinstabu dokumenti qodma hafna fuq il-gzejjer tagħna), il-hidma tiegħi intrabtet mal-materjal li jinstab fil-Biblijoteka Komunali. Il-volumi ta' Boglino kienu f'idejja, u fih ukoll dwar il-volum wahdieni ta' manuskritti li sejjer nitkellem fuqu.

Il-manuskritt ta' Alfonso Airoidi gġib dan it-titlu ġenerali: "Scritti vari intorno a diverse materie di dritto ecclesiastico specialmente della Sicilia di Monsignor Alfonso Airoidi" (8).

Għawdex f'Airoidi

Il-kitbiet miġburin minn Airoidi ma fihomx fuq Għawdex biss. L-argumenti jvarjaw hafna; imma kollha juru l-Airoidi bħala bniedem li jifhem sewwa fil-ligi. Tnejn minn dawk id-dokumenti għandhom x'jaqsmu ma' għajiet il-gzejjer tagħna. Dokument oħjen u li ma għandux valur kbir jitratta fuq l-ahhar żmien ta' l-Inkizizzjoni ta' Malta (9). Kien dan id-dokument li lili laqqagħni ma' Airoidi għaliex fis-sena 1965, l-Inkizizzjoni tagħna kienet f'moħhi għaliex kienet sejra tkun l-argument tat-tezi tal-lawrija tiegħi fil-istorja (10).

Imma dokument iehor li qbadtu għall-ewwel darba f'idejja f'dan l-ahhar żmien jintrabat ma' l-istorja ta' Għawdex. Jiena sejjahlitu "dokument" għaliex fil-fatt għandu titlu wiehed ġenerali. Imma nkun iżjed eżatt jekk iġid li hu gabra ta' kitbiet marbutin ma' xulxin. Kif

iġid sewwa Luigi Boglino, din il-gabra fuq Għawdex ma hix xihaga ordnata u hafifa biex tingara. Dak li jinstab fih hu bħal abbozz ta' kitbiet li kellhom jintbagħtu. Kienu servew biex min kien inkarigat biex jibgħathom ikun jista' jikkonsultahom mill-gdid qabel ma' jerga' jikteb fuq l-istess argument (11).

Talba għal Djoċesi mill-Gvernatur ta' Għawdex

Din hi gabra ta' kitbiet tas-seklu XVIII. L-argument ewlenin tagħha huma tnejn. L-ewwel argument ta' storja jigbor fih it-talba li l-Arcipriet Dun Saver Cassar għamel lir-Re Ferdinandu III, Borbone, biex il-gżira ta' Għawdex tingata fi djoċesi għaliha. L-Arcipriet Dun Saver Cassar kien il-Kap Spiritwali tal-Kollegġjata Matrici ta' l-Assunta.

L-Arcipriet għamel it-talba f'isem il-poplu kollu ta' Għawdex għaliex, kif iġid l-istess titlu tal-kitba, Dun Saver Cassar kien l-istess Gvernatur tal-gżira ta' Għawdex (12).

Qorti ta' l-Appell

L-istess Arcipriet-Gvernatur, b'għadd ta' kitbiet u tweġibiet għalihom, narawh jithabat biex ir-Re jagħti l-approvazzjoni tiegħu halli f'Għawdex titwaqqaf Qorti ta' l-appell. L-Għawdxin ma xtaqux li l-kawzi ta' l-Appell jibqgħu jgħaddu lejn Malta. (13).

Għalhekk, it-titlu tal-manuskritt jigbor fih dawn iż-żewġ argumenti. Billi nemmen li kull min iħobb l-istorja jixtieq indikazzjonijiet eżatti, jiena sejjer inniż-żel dan it-titlu eżattament kif inhu: "Sulla domanda fatta al Re delle due Sicilie dall'Arciprete D. Saverio Cassar, Governatore dell'Isola del Gozzo, per lo stabilimento in essa di un Vescovado, non che per l'approvazione sovrana della costituzione del Tribunale di appello da lui colà istituito" (14).

Dawn il-kitbiet jieħdu fit-tul hafna. Hu biżżejjed li nġid li jibdeu minn f. 152r. u jibqgħu sejrjn sa f. 179v. Dan ifisser li huma 27 folja minn quddiem u minn wara. Il-vojt fihom ma jonqosx.

imma għall-vojt ipatti l-kobor tal-folji u ċ-ċokon li bih jiġnizzlu l-kitbiet.

Min kien dak Ferdinandu III?

Ferdinandu III, Borbone, li għalih hafna minn dawn il-kitbiet li għandhom x'jaqsmu ma' Għawdex thejjew, ma għandux jiġthallat ma' Ferdinandu III, Re ta'

7. Ara BOGLINO Luigi, *I Manoscritti della Biblioteca Comunale di Palermo*, Palermo, Virzi, I (A-C), 1884, xiv-520p.; II (D-L), 1889, 498p.; III (M-Q), 1892, 474p.; IV (R-Z), 1900, 449p.

8. B.C.P., 4Qq. D. 39, ff. 191r-192v.

8. Għall-Airoidi, fil-Boglino ara o.e., III, pp. 14-15.

10. Illium, minbarra bosta studji li ippublikajt fuq l-Inkiżizzjoni: bil-malti, bi-Ingliż u bi-taljan, għadni kif hriġt il-volum II-Mal-tin u l-Inkiżizzjoni, KKM, 1977. Dan il-volum li jaqbeż il-miltejn paġna jiġbor fih bl-ka wahda mit-teżi tal-lawrja tiegħi; imma ma għex ippublikat hliet wara hafna u haf-na revizzjonijiet.

11. Ara BOGLINO, o.e., III, pp. 14-15.

12. B.C.P., 4Qq. D. 39, f. 152r.

13. Ib., f. 153r.

14. Ib., f. 152r.

* *The Castello was the medieval capital of Gozo and reminds one constantly of Mdina. Like Mdina. Like Mdina it was the seat of a university, had Rabat as a suburb and a splendid Cathedral designed by Lorenzo Gaja' ... There is no dome, but the most interesting part of the Cathedral is a painting by Antonio Manuele of Messina which gives the illusion of one.*

NINA NELSON, *Malta G.C.*, London 1969, 140, 141.

Spanja, u eżattament ta' Kastilja (1217-1252) u ta' Leon (1230-1252). 'Il dak Ferdinandu, il-Knisja tqimu fuq l-artali.

Dan hu Ferdinandu I ta' Borbone li twieled f'Napli fis-sena 1751 u miet fis-sena 1825. Bhala Re ta' Napli (bejn is-snin 1759-1799, 1799-1806, 1815-1816) hu kien Ferdinandu IV. Imma, bhala Re ta' Sqallija, kif jissejjah fid-dokument li qeghdin naghmlu uzu minnu ahna, hu Ferdinandu III (1759-1816).

Ta' meta huma l-kitbiet?

Dan li jiena hawn qiegħed nikteb hu biss bħal dahla għad-dokumenti ta' Palermu. Il-materjal hu tant mifrux b'mod li jista' jkun l-argument ta' ktieb. Din il-kitba tista' tiswa għal min 'il quddiem ikollu f'mohhu li jkteb fuq it-twaqqif tad-Djoċesi ta' Għawdex.

Ma jidhri li gatt kien hemm xi kitbiet uffiċjali fi żmien it-tmexxija tal-Kavallieri (1530-1798) biex il-gżira ta' Għawdex tingata' bhala djoċesi għal ras-ha. Għalhekk, jidher li dawn il-kitbiet huma l-ewwel ittri li jitolbu haġa bħal din halli minn quddiem ir-Re ta' Sqallija titressaq quddiem is-Santa Sede.

Il-kitba hi marbuta maż-żmien ta' l-okkupazzjoni franċiża, li nafu li kienet wahda qasira hafna. Imma proprju dwar dan iż-żmien qasir tal-Franċiżi li d-dokumenti tal-Biblijoteka Komunali ta' Palermu jistgħu jifgħu dawl speċjali (15).

L-Arċipriet Cassar: Gvernatur ta'

Għawdex

Ma hux l-Arċipriet Cassar innifsu li jkteb lir-Re Ferdinandu III ta' Sqallija. Imma dak l-Arċipriet jissemma b'ismu bla waqfien. Il-bidu tal-kitbiet juru tajjeb għaliex it-talba saret lir-Re ta' Sqallija. Il-Kavallieri kienu tilfu s-setgħa tagħhom fuq il-gzejjer tagħna. Fl-istess hin, il-hakma franċiża ma kenitx magħrufa bhala legittima minn niesna.

Il-kitba, proprju fil-bidunett tagħha, tgħid li, malli l-Kavallieri spiċċaw minn Malta u Għawdex, 'il dawn il-gzejjer hadd ma kellu l-jedd jehodhom jekk

mħux Ferdinandu III, bhala Re ta' Sqallija (16).

Inhallu fil-ġenb dawk id-dokumenti kollha li jittrattaw fuq il-gżira ta' Malta. Dwar dawn, jekk ngħid li jista' jinkiteb volum, inkun għedt ftit wisq. Sejjer immiss dawk li għandhom x'jaqsmu ma' Għawdex. U 'l dawn ukoll sejjer sempliċement immisshom għallex huma wisq.

Malta u Għawdex kienu jinsabu mqall-bin. Imma lanqas il-Franċiżi ma kienu fuq fis-sod. L-Arċipriet Cassar fisser il-fehma ta' l-oħrajn ukoll meta jgħid li niesna kienu jafu li l-Franċiżi, ġurnata jew ohra, kienu sejjrin iċċedu, u jhallu dawn il-gzejjer. It-titlu ta' Gvernatur ta' Għawdex, matul dan id-dokument, hu bla waqfien marbut ma' l-isem ta' dan l-Arċipriet (17).

Xewqa li tinstama' bla ma tintlaqa'

Qegħdin fis-sena 1799. It-talba qawwija li tibqa' tirrepeti ruhha minn kitba għal ohra hi dwar it-twaqqif tad-djoċesi. L-Arċipriet Cassar għafas hafna fuq dan il-bżonn għal Għawdex. Imma r-Re ma satax juri l-approvazzjoni tiegħu qabel ma jisma' x'igħidu dawk li jgħixu fil-gżira ta' Għawdex innifisha.

Għalhekk, it-talba ta' l-Arċipriet instemgħet bla ma ntlagħget. Ir-Re bagħat jtkixxef biex jara jekk hemmx xi possibiltà li Għawdex jingħata' dik id-dinjità. Flimkien mat-talba tad-Djoċesi, l-Arċipriet wassal l-oħra biex issir il-Qorti ta' l-Appell f'Għawdex. Imma l-Arċipriet innifsu ma kienx jaf li r-Re Ferdinandu kien qed jitmekker biex iweġeb għaliex kien qed jistenna li jasallu t-tagħrif li kien jistgħu mingħand persuna ohra li kienet f'Għawdex stess (18).

Djoċesi li trid tiġi iddotata

Persuna fdata mir-Re ta' Sqallija resqet quddiem l-Arċipriet Cassar, u tkellmet miegħu fuq il-każ. Ir-Re ried li jiġi nfurmat tajjeb jekk kienx jaqbel għas-Saltna tiegħu li tiżdied djoċesi ċkejna.

L-ewwel każ li dwaru l-Arċipriet intalab tagħrif kien jekk Djoċesi f'Għawdex ikollhiex biex iżżomm fuq rigħjeha.

L-Arċipriet ippropona dota għad-Djoċesi. F'Għawdex kien hemm żewġ benefizzji li kienu ġew ipprovduti mir-Re. Wiehed mill-benefizzji kien jissejjah "Ta' Melen" u, b'xorti tajba, dak il-benefizzju, f'dak iż-żmien, inżerta li ma kien f'idejn hadd; dan kien jirrendi 20 Uqija fis-sena. Il-benefizzju l-iehor kien "Tal-Lunzjata". Min kellu f'idejh dak il-benefizzju kien xih akka u, billi kien jinsab miġbur fil-belt Valletta, hu sata' jitqies li kien diġa temm haġtu. Skond l-Arċipriet, dak ma kienx sejjer jibqa' haġ sa meta l-Franċiżi jkollhom iħallu l-gzejjer tagħna. Dak il-benefizzju kien ta' 110 uqijiet.

Barra minn hekk, l-Isqof ta' Malta, fil-fehma ta' l-Arċipriet, kien għani biż-żejjed bil-qliegħ annwali ta' 25,000 skud ta' Malta; minbarra dawn, hu kellu l-pensjoni ta' Lentini fi Sqallija. Għalhekk, l-Arċipriet ippropona li, lill-Isqof ta' Malta titnehhilu l-pensjoni ta' Lentini, u din tingħata lid-Djoċesi ta' Għawdex flimkien ma' dawh iż-żewġ benefizzji li ssemmev aktar 'il fuq (19).

Għaliex tisthoqq Djoċesi f'Għawdex?

L-Arċipriet jiddefendi t-talba tiegħu billi jgħid li Għawdex jisthoqqlu taseww li jkun Djoċesi. Din il-gżira kellha seba' Parroċċi, li tnejn minnhom kienu Kolleġġjati. Il-Kolleġġjata l-oħra, minbarra l-Matriċi ta' l-Assunta, kienet il-Viżitazzjoni tal-Għarb. Il-Parroċċi l-oħrajn kienu: ix-Xewkija, Sannat, ix-Xagħra, in-Nadur, u ż-Żebbuġ (20). Kien hemm ukoll tliet Kunventi tal-Patrijiet: l-Agostinjan li l-Frangiskani Konventwali, u l-Kap-puċċini.

Il-Kolleġġjata ta' l-Assunta

Imbagħad, l-Arċipriet jintilef fit-tif-hir tal-Kolleġġjata ta' l-Assunta li kienet tagħmel minnu. Skond kliemu, hi kienet miżmuma bħala l-Omm tal-Knejjes kollha; hi kienet moqdiya tajjeb hafna b'19 il-Kanonku, li fosthom tnejn kienu din-jitarji; fiha, kienu jservu wkoll 8 Kappilani tal-Kor, żewġ sagristani, u 7 Djakni. Il-Knisja ma kienet nieqsa minn xejn f'dak li hu mehtieg għas-servizz liturġiku. Barra minn hekk, dejjem skond kliem l-Arċipriet, dik il-Knisja kellha arkitet-tura sabiha u qadima.

L-Arċipriet issokta jgħid li l-gżira ta' Għawdex kien fiha 14,000 ruh. Għall-kura spiritwali tagħhom, id-Djoċesi titqies mehtiega għaliex l-affarijiet ma kenux sejrin tajjeb. L-Isqof kien jinstab 'il bo-ghod, u kien jinholoq skomdu biex l-Għawdxin imorru għandu jkellmuh (21).

Fejn jixraq li l-Katidral ikun

Dan il-manuskritt fi għandi f'idejja ma hux f'xi għamla ta' studju sħiħ li jib-da u jibqa' sejjer. Hu biss gabra ta' ab-bozzi ta' hafna ittri, kopji ta' oħrajn li waslu, talbiet, u taqsis ta' proposti. Ir-ri-petizzjonijiet huma kontinwi.

L-argumenti tal-bidu jergħu jirre-petu ruhhom. Imma dak li qed jipprezen-ta t-talba lir-Re f'isem l-Arċipriet Cassar jaf tajjeb kif l-affarijiet kienu jmorru. Hu kellu taġrif ta' grajjiet id-Djoċesi-jiet ta' Sqallija. Għalhekk, skond fehmtu, bħalma Cefalù, Monreale, u oħrajn, għal-kemm żgħir, inoatgħu għal rashom, hekk ukoll sata' jsir f'Għawdex (22).

Madankollu, kien mehtieg li tinstab knisia li jkun jix'rollha li jkollha dik id-dinjità. Għal Għawdex, dan ma kien johlq l-ebda ostaklu. Il-Knisja Kolleġġ-jata ta' l-Assunta kienet, skond it-talba, l-akbar wahda tal-gżira. Imma l-kobor ma kienx l-aktar haġa mportanti. Hi kel-lha fiha kulma kien mehtieg biex issir Katidral (23).

Il-pensjoni ta' Lentini: Problema

Meta l-każ tal-pensjoni ta' Lentini tressaq quddiem ir-Re, lilu wrewh ukoll li ma jaqbilx li Lentini jinqata' minn ma'

15. Ib., f. 153r.

16. Ib.

17. Ib.

18. Ib.

19. Ib.

20. Ta' min jinnota li l-Arċipriet 'il San Gorġ ma jsemmihleix bħala Parroċċa għal rasha. Għalkemm guriidikament ma hux eżatt, ir-Rabat jitqies daqs li kieku ma kellux hlief lill-Matriċi-Kolleġġjata bħala Parroċċa.

21. B.C.P., 4Qq. D. 39, f. 153r.

22. Ib., f. 153v.

23. Ib., ff. 153v-154r.

Malta. Madankollu, it-talba ta' l-Arċipriet tressqet b'mod li mbuttawha l'quddiem. Bi-ebda mod, ma fittxew li jfikklu t-talba tal-Ghawdxin.

Minn fuq Lentini, l-Isqof ta' Malta kien idahhal 1466-il uqija. Dak id-dhul qawwi kien jorbot hafna lill-Isqof ta' Malta mal-Kuruna ta' Sqallija. Għalhekk, għal raġunijiet pulitiċi, ma kienx jaqbel li dik ir-rabta tinhall.

Imma, anki meta tisser lir-Re li Lentini ma kellhiex tinghata bħala dota għal Ghawdex, xorta wahda giet proposta soluzzjoni oħra. Fi Sqallija, kien hemm djoċesijiet li kienu għonja hafna fid-dota tagħhom. Tissemma d-djoċesi ta' Mazara; din ma kenitx sejra tiftaqar jekk tittehdilha xihaga biex tinghata lil Djoċesi għda li setgħet issir f'Ghawdex.

Proposti bdew isiru wahda fuq oħra. Fosthom, kien hemm wahda li tolgot l-Ordni ta' San Gwann. Il-Kavallieri, li komument kienu bdew jissejhu ta' Malta, kienu għadhom kemm spiċċaw mill-gzejjer tagħna. Dan l-Ordni Militari kellu għadd ta' Kommendi anki fi Sqallija. Jekk xi wahda minn dawn il-kommenti tkun vakanti, kien hemm il-proposta li tinghata lid-Djoċesi ta' Ghawdex (24).

Għaliex id-Djoċesi ma saritx?

Dawn kienu l-ewwel passi, jew ahjar l-ewwel aspirazzjonijiet, minn fuq is-sod lejn it-twaqqif ta' Djoċesi f'Ghawdex. Madankollu, għalkemm it-triq dehret miftuħa, is-soluzzjoni ma kenitx wahda hafifa. Ahna ma rajniex hliet aspett wie-

ned tal-problema.

Djoċesi ma kenitx titwaqqaf min-ghajr ma tiġi kkonsultata tajjeb is-setgħa civili. Imma gara li, fis-snin 1798-1800, fil-gzejjer tagħna ma kienx hawn setgħa aktar dgħajfa minn dik civili. X'qawwa sata' jkollu Ferdinand III fuq Malta u Ghawdex meta l-istess rappreżentanti tiegħu fil-gzejjer tagħna kienu bla saħħa u dejjem imbezzgħin saħħasitra għal hajjithom?

Aspett iehor tal-problema hu dwar dak li kien jidhrilhom l-Isqof u l-Kapitlu Metropolitan ta' Malta. U dawn ma tantx urew entużjażmu għat-talba tal-Ghawdxin!

Fl-ahharnett, il-kelma definittiva ma setgħetx tiġi jekk mhux mill-Papa. S'issa, lill-Papa ma rajnieh jidhol f'xejn. Dan gara għaliex l-ostrukli tat-thejjija kienu għadhom ma ntrebhux.

Dawn huma argumenti ta' bosta studji li dwarhom għandi kwantità ta' dokumenti li diġà qegħdin f'idejja. Imma l-argumenti, 'il quddiem, jistgħu jiġu zviluppatti fi studji oħrajn.

B'din il-kitba ftaħt tiegħa oħra ċkej-kna fi-istorja tal-Knisja ta' Ghawdex. Missejt għal darb'oħra grajjiet il-Matriċi-Kollegġjata ta' l-Assunta, meta, għall-ewwel darba, l-Awtoritajiet tefgħu għajnejhom fuoha biex jagħzluha bħala l-Katidral tad-Djoċesi ta' Ghawdex.

ALEXANDER BONNICI ofm. conv.

24. Ib., f. 154r.

FRANCIS CARUANA

(TAL-BILLI)

TRIQ IR-REPUBLIKA, VITTORJA

iejn issibu kull kwalita' ta' Sanitary Fittings u Żebgħa
bi prezzijiet moderati.

On the feast of the Assumption of Our Lady 15th August, 1977

Once more the longed-for day has dawned
To Marian devotees among the rest outstanding,
When Heaven and Earth are joyfully combining
In solemnly celebrating Her glorious Assumption.

This imposing temple in Her honour raised
For the grand event is sumptuously decorated,
In red damask hangings gorgeously arrayed
With glowing crystal chandeliers overhead suspended.

Beneath the recently-crowned famous altarpiece
High altar, canopied, seems gaudily bedecked;;
Silver candlesticks, gold-embroidered vestments showing,
Sweet-scented flowers their strong fragrance shed.

Lo! a life-size statue to the public view exposed
Splendid, yet a dim reflection of Her heavenly self;
On a solid silver, richly adorned pedestal mounted
Under a blue-white, crown topped pavilion arms outstretched.

A starry diadem Her august head encircles,
Heavenly radiance the fair countenance emitting,
Sky-blue, snow-white robes adorn Her majestic figure,
Azure eyes to azure firmament gracefully uplifting.

At Her tender feet celestial spirits repose,
A tiny representation of the countless hosts,
Charming face the entranced onlookers beckons,
Irresistible urge Her beloved faithful closer draws.

Hail! Holy Queen, Mother and Vergin most powerful!
The choicest celestial favours continue to bestow,
Over Thy Suppliant flock protective mantle casting,
Their cries heeding, weal promoting and dispelling woe.

The timely succours in our direst distress
To Thy miraculous intervention clearly testified;
In the darkest days of the Second Great Siege
Unwavering faith in Thee was fully justified.

Let not our traditional confidence in Thee be shaken
Cause it to grow firmer and firmer still;
Suffer not our storm-tossed faith to founder
But mightily guard it against approaching ill.

When at last the evening shadows gather,
And this earthly pilgrimage is finally o'er,
Do Thou our lifelong guardian and guide
Conduct us to Thy heavenly mansions,
Thy wondrous vision to enjoy - eternal peace and bliss.

Lewis Gauci

100 SENA ILU

IL-HATRA, KONSAGRAZZJONI U NGRESS TA' L-ISQOF PIETRU PACE

Minn

Winston L. Zammit B.A. (Hons.), M.A.

Mitt sena ilu, il-Papa Piju IX (1846-1878) natar lill-Prelat Ghawdxì Mons. Prof. Pietru Pace, Isqof tad-djoċesi ta' Ghawdex.

L-Isqof Pietru Pace, li kien iben Frangisku Pace u Margerita Stellini, twieled fir-Rabat t'Ghawdex fid-9 t'April 1831, u fi-istess jum gie mghammed fil-Knisja Parrokkjali ta' San Gorg Martri, mill-Kanonku Arcipriet Dun Fortunato Cutajar. (1)

Meta kiber, iż-żagħżuġ Pietru Pace mar Ruma biex jistudja ghas-Saċerdozju. Hemmhekk huwa studja t-Teologija, id-Dritt Kanoniku u Ċivili u l-Lingwi Orjentali. Hawn gie ordnat saċerdot fit-22 ta' Diċembru 1854. (2) Wara l-ordinazzjoni Dun Piet gie mahtur segretarju tal-Kardinal Santucci, u wara kien ukoll segretarju tal-Kardinal Panebianco. (3)

Ma nafux eżatt meta Dun Piet gie lura Malta għal kollox, iżda nafu biċ-ċert li fi-1860 kien qiegħed hawn Malta u kien ukoll qiegħed jgħallem l-Iskrittura fis-Seminarju ta' l-Imdina. (4) Fl-istess sena Dun Piet intbagħat Ruma mill-Isqof Gejtanu Pace Forno, biex iwassal lill-Papa Piju IX is-somma ta' 25,980 skud li kienet ngabret ghas-Santa Sede fid-djoċesi ta' Malta. Dun Piet wasal lura Malta fis-6 ta' Ġunju. (5)

Fl-1862 is-Santa Sede hatret lil Dun Piet, Kanonku tal-Katidral ta' Malta. (6) Fl-istess żmien nsibu l'il Dun Piet jirsisti sabliex Ghawdex issir djoċesi għaliha. Fis-sena 1863 insibu li Dun Piet kien Ruma, u kien huwa li bagħat jinforma lill-Kapitlu tal-Matriċi bil-hatra ta' l-Arcipriet Buttigieg bħala Isqof Awżiljarju għal Ghawdex. (7)

VIGARJU GENERALI Fit-22 ta' Settembru 1864 bil-bolla "Singulari Amore" il-Papa Piju IX waqqaf id-djoċesi ta' Ghawdex u natar lil Mons. M.F. Buttigieg bħala l-ewwel Isqof tad-djoċesi Ghawdxija. (8) Tliet xhur wara (Diċembru 1864) l-imsemmi Papa natar lill-Kanonku Pietru Pace bħala l-ewwel Vigarju Generali tad-djoċesi l-għdida. (9)

Il-Kanonku Pace baqa' f'din il-kariga sakemm miet l-Isqof Buttigieg fit-12 ta' Lulju 1866. (10) Seba' t'ijiem wara l-mewt ta' l-imsemmi Isqof, il-Kapitlu tal-Katidral t'Ghawdex hatru Vigarju Kapitulari tad-djoċesi. (11) Il-Kan. Pace li issa kien imzejjen ukoll bit-titlu ta' Prelat Domestiku ammin'istra d-djoċesi sal-21 ta' Ottubru 1866, għax f'dak il-jum wasal Ghawdex l-Amministratur Apostoliku Mons. Pawlu Micallef Isqof ta' Citta' di Castello, li hatru wkoll bħala Vigarju Generali tiegħu. (12) Wara t-tluq ta' Mons Micallef,

1. A(rkivju) P(arrokkjali) S(an) Ġ(örg) R(abat) Liber Baptizatorum (1813-33).
2. N. Vella Apap "F'egħluq il-mitt sena mill-hatra ta' l-Isqof Pace etċ.", Ghawdex Illum, I - IV - 1977.
3. "Malta", 29 - VII - 1914.
4. "Malta", 29-VII-1914 - "L'Ordine", 8-VI-1860.
5. "L'Ordine", 8-VI-1860.
6. Ibid., 7-III-1862.
7. "L-Għid ta' L-Assunta", 15-VIII-1971.
8. A. Bonnici, "History of the Church in Malta", Vol. III (Malta 1975) p. 26.
9. A. Ferris, "Descrizione delle Chiese di Malta e Gozo" (Malta 1866) p. 609.
10. "L'Ordine", 20-VII-1866.
11. Ibid., 27-VII-1866.
12. Ibid., 26-X-1866, 9-XI-1866.

Mons. Pietru Pace kien ukoll Vigarju Generali ta' l-Isqof Grech Delicata sa l-1869. (13)

PROFESSUR FL-UNIVERSITA' Lura f'Malta fl-1870 Mons. Pace kkontesta l-elezzjoni għall-Kunsill tal-Gvern, iżda baqa' l-art għax gab biss 66 vot. (14) F'Diċembru ta' l-1875 reġa kkontesta l-is-tess elezzjoni iżda reġa ma kellux suċċess. (15) Iżda fit-28 t'April tas-sena ta' wara (1876) ġie mahtur Professur tat-Teologija fl-Universita'. (16)

ISQOF TA' GHAWDEX L-Isqof Anton Grech Delicata miet fl-31 ta' Diċembru 1876. (17) Id-Djoċesi Għawdxija baqgħet biss xahrejn bla ragħa, għax fit-28 ta' Frar 1877 wasal telegramm minn Ruma bl-aħbar li l-Papa Piju IX kien hatar lill-Professur Mons. Pietru Pace bħala Isqof ta' Għawdex. (18)

Mons. Pace telaq minn Malta għal Ruma fis-6 ta' Marzu biex ikun preżenti għall-konċistorju li kellu jsir fl-15 ta' Marzu u biex jiġi kkonsagrat Isqof. (19) Il-konsagrazzjoni tiegħu saret nhar is-7 ta' April 1877 fl-Knisja ta' San Carlo in Corso u kienet immexxija mill-Kardinal Howard li kien assistit minn Mons. Clos-kliiff Isqof ta' Luisville u Monsinjur Folicaldi. (20)

LURA F'GHAWDEX L-Isqof Pace wasal lura f'Malta nhar is-17 t'April 1877 u kellu laqgħa tassew sabiħa fix-xatt tal-Belt. Hamest ijiem wara (22 t'April) Mons. Pace telaq għad-djoċesi tiegħu mix-xatt tal-Belt, fuq il-vapur Ingliż "Escort" li tqiegħed għad-dispożizzjoni tiegħu mill-Ammiraljat. (21)

Kif niżel l-Imġarr, l-Isqof Pace ġie milqugħ mill-Vigarju Kapitulari Kan. Saver Formosa, minn xi kanoniċi tal-Katidral u minn folla kbira ta' nies. Imbagħad l-Isqof daħal f'karozzella li wasslitu sar-Rabat fost l-għajjat u l-ferh tal-folla. Viċin ir-Rabat in-nies qalgħu ż-żwiemel u ġibdu l-karozzella huma stess u baqgħu sejrni bl-Isqof sal-knisja parrokkjali ta' San Gorg Martri, fost tixjir tal-bnadar u l-għajjat ta' "Viva PIO IX" u "Viva il nostro Vescovo". (22)

Fit-22 ta' Mejju 1877, l-Isqof Pace reġa telaq għal Ruma flimkien ma' delegazzjo-

ni Għawdxija, biex jiendu sehem fil-fest tal-Gublew tal-Papa Piju IX. L-Isqof wasal Ruma fis-27 ta' Mejju u hemmhekk flimkien mad-delegazzjoni, ipprezenta lill-Papa rigali f'isem id-djoċesi. (23)

L-INGRESS Meta l-Isqof ġie lura Għawdex bdew isiru thejġijiet għall-festa ta' l-ingress li kellha ssir fit-2 ta' Lulju. Lejliet l-ingress, il-Hadd 1 ta' Lulju fil-hamsa u nofs ta' wara nofs-in-nhar saret Akkademja ad unur ta' l-Isqof fis-Semin-arju. Fit-tard kien hemm il-mixgħela u l-banda "La Nazionale Vincitrice" li ngiebet apposta minn Malta u xi baned oħra ferrhu lill-Għawdxin bid-daqq tagħhom. Kien hemm ukoll il-logħob tan-nar fi Pjazza Sab'na.

L-ghada (2 ta' Lulju) kienet vaganza pubblika għall-Għawdxin, bl-ordni tal-Gvernatur. Fis-sitta ta' filghodu l-Isqof telaq għall-Katidral akkumpanjat mill-Kapitlu u mill-Kleru, u fil-bidu tat-telgħa tal-Kastell is-seminarista Guzeppi Cremona għamel id-diskors tradizzjonali. Imbagħad il-proċessjoni baqgħet sejra sal-Katidral li kien imzejjen għall-okkażjoni. Kif daħal l-Isqof tkanta t-Te Deum u wara Mons. Pace ċelebra l-ewwel Pontifikal tiegħu.

Fis-siegħa ta' wara nofsinhar kien hemm pranzu li għalih kienu mistiedna l-Kapitlu tal-Katidral, il-parrokat, is-Superjuri tal-Kunventi, l-impjegati tal-Kurja u numru ta' nies minn Malta u Għawdex. Wara kien hemm it-tiġrijiet taż-żwiemel u fil-għaxija kien hemm il-baned u l-mixgħela. (24)

13. J. Borg, "Il-Knisja Katidrali t'Għawdex" fil-ktieb "350 Sena Kollegġjata 1623-1973", p. 42.
14. "L'Ordine", 23-VI-1870.
15. "Corriere Mercantile Maltese", 9-XII-1875.
16. Govt. Gazzette, 28-IV-1976, No. 2684, p. 113.
17. A. Bonnici, op. cit., p. 27.
18. "L'Ordine", 1-III-1877.
19. Ibid., 8-III-1877.
20. Ibid., 19-IV-1877.
21. Ibid., 19-IV-1877, 26-IV-1877.
22. Ibid., 26-IV-1877.
23. Ibid., 17-V-1877, 24-V-1877, 14-VI-1877.
24. Ibid., 13-VII-1877.

IL-KATIDRAL T'GHAWDEX

Tagħrif fil-qosor dwar l-arkitettura tiegħu

Mill-Perit Michael Ellul B.E. & A., Dip. Arch. (Rest), (Rome), A. & C.E.

L-istudjuji tal-arti u tal-istorja lokali, kif ukoll dawk kollha li huma midhla tal-kotba ippublikati fuq is-sugġett, kollha jinnotaw li fil-waqt li dwar l-arkitettura f'Malta inkiteb nafna dwar dik f'Ghawdex inkiteb relativament ftit. Din hi tas-sew hasra għax l-arkitettura f'Ghawdex fl-aspetti kollha tagħha, pre-istorika, militari, domestika u ekkleżjastika, kif ukoll ambjentali, mhix anqas siewja fil-valur artistiku u storiku tagħha minn dik ta' Malta. Il-ħsieb ta' dan l-artiklu huwa li jagħti tagħrif fil-qosor dwar il-Knisja Katidrali ta' Ghawdex mill-aspett arkitettoniku, aktar minn dak storiku li dware inkiteb wisq iżjed.

Is-sit okkupat mill-Katidral huwa tradizzjonalment konness mal-kult. L-eżistenza ta' tempju dedikat lil-Gunone fil-gżira t'Ghawdex hija msemija minn bosta storiċi klassiċi antiki, u l-probab-

Ghawdex, bhal gzejjer u l-bliet kollha tax-xtut tal-Mediterran, kien minn dejjem il-mira tal-attakki tal-pirati u hallelin tal-bahar għal sekli snah, u kellu għalhekk ċittadella, jew belt fortifikata biex isservi bhala l-aħħar kenn għall-abitanti. Iċ-ċittadelli kienu jkun mghammra b'kollox u kienu jkun imhejjija għall-as-sedji fit-tul, u kien ikollhom, barra mid-djar, imtinen u mhażen tal-qamh, fran, bjar u riservi tal-ilma, sptar, knisja u l-htigijiet lohrajn kollha.

Il-pjanta tat-toroq taċ-ċittadella Ghawdexija, hija medjevali, u jekk wiehed josserva tajjeb, jara li dawn huma konċentriċi, jigiġifieri dawra ġo oħra, u li jsegu bejn wiehed u ieħor il-linja tas-swar. Il-katidral huwa wara l-ħitan, u mħares sewwa minnhom, għalkemm dawn ma kienux biżżejjed, f'ċerti okkażżjonijiet, biex jinżamm l-għadu barra. Ta'

biltà hija li dan aktarx kien mibni fuq l-istess post fejn hemm il-katidral il-lum. Ma hemm xejn x'wiehed jistagħgeb jekk dan hu hekk, għax it-tkomplija tal-kult kristjan fuq l-istess imkejjien pagani li kien hemm qabel kienet haġa komuni, kif, ngħidu aħna, ġara fil-każ ta' Tas-Silg, f'Marsaxlokk. Bejn l-ewwel knisja nisranija u dik tal-lum kien hemm naturalment oħrajn, għax il-gebla tagħna, sabienha kemm hi sabienha, mhix dejjem, u tegdiem u titmermer bhal kull haġa oħra mahluqa. Il-hajja tal-Katidral preżenti bdieta f'Settembru tal-1697 wara li l-knisja ta' qabilha kienet sofriet ħsara kbira fit-terremot ta' Jannar tal-1693, għad li kienet diga' "bix-xjuhija tmermret", kif tixhed kitba mnaqqxa fl-istess knisja, li tfakkar ukoll li dik il-gdida saret akbar u isban.

min jghid hawn, li meta l-Katidral kont tidhol ghalih mill-bieb oriġinali fis-sur, kellu valur ambjentali akbar, ghax kien igawci dak li jissejjah 'element tas-sor-priża', ghax kont tasal ghalih mhux eżatt minn quddiemu, iżda minn triq dejqa u m'ksura li twasslek fi piazza li ma tisten-nihex - element ta' importanza kbira fl-arkitettura tant medjevali kif ukoll dik rinaxximentali.

L-arkitett tal-Katidral huwa l-maghruf Lorenzo Gafà, l-akbar u l-iżjed famuż arkitett ta' żmien. Gafà twieled fil-Birgu fl-4 ta' Awissu tal-1639 (1), u kien jigi hu Meljorre, pittur u skultur fuq ġewwa hija aktar gholja minn dawk tal-ġnub, u l-faċċata, fuq l-eżempju ta' l-arkitett Vignola li l-opri tiegħu Gafà kien jaf tant tajjeb, hija aktar gholja fil-arti tagħha tan-nofs milli tal-ġnub. Jgħaqqdu ż-żewġ l'velli differenti, hemm żewġ elementi trijangulari li jagħtu lil faċċata moviment plastiku mhux tas-soltu. Bhal fil-Katidral l-iehor tiegħu ukoll fl-Imdina, Gafà jagħmel użu minn żewġ ordnijiet klassiċi superimposti, jiġifieri wiehed fuq l-iehor, il-Korint u l-Kompost. Karatteristika oħra ta' Gafà hija l-aggruppament ta' numru kbir ta' elementi arkitettoniċi fil-parti tan-nofs tal-faċċata: il-bieb, proporzjonat perfett, b'żewġ festuni u frontun fit-tond, niċċa-arzella bi statwa tal-Assunta wkoll bi frontun ghat-tond imma iżgħar, u fuq nett, iehor, din id-darba trijangulari, li jagħti nota ta' finalità lill-faċċata fil-parti l-iżjed gholja tagħha.

Iż-żewġ ġnub, fuq kull naha tal-bieb, jonolqu kuntrasti impressionanti, bil-massa tagħhom ta' hitan lixxi minghajr ebda ornament. Gafà ikompli jaserixxi s-sincerita tal-kostruzzjoni meta jhalli minn barra, kif kien għamel Vignola fil-kn'sja tal-Ġesù f'Ruma, il-kontrafforti jew dawk il-hitan hoxnin li jilqgħu l-ispira tan-navata ċentrali. H'ja verament nasra li l-koppla tal-Katidral ma tkompletix — kieku mbniet forsi kien ikollha

xejn anqas famuż minn hu. Lorenzo kien ġie mibghut f'Ruma mill-Gran Kun-sill tal-Ordni ta' San Ġwann, aktarx għal habta ta' l-anhar tas-seklu sbatax, u ġie lura Malta mimli heġġa u entużjażmu għal Barokk Ruman, kif jixhed in-numru kbir ta' knejjes imxerrdin ma' Malta kollha. Għawdex huwa xorti' tajba li għandu wiehed mill-isbah xogħolijiet ta' Gafà, dak, preċiżament tal-Katidral.

Il-faċċata ta' l-Assunzjoni taċ-Ċittadella hija l-aktar wahda sinċiera fost ix-xogħlijiet kollha ta' Lorenzo Gafà. Għaliex? Ghax il-forma ta' barra tirrifletti preċiż dik ta' ġewwa. In-navata ċentrali

Kronaka tal-Parr

Saru Membri godda tal-Knisja bil-Maghmudija:-

Nru.	Data tal-Maghmudija	Isem tat-Tarbiya
1.	22 - 8 - 76	Joseph
2.	22 - 8 - 76	Joseph
3.	22 - 8 - 76	Romena Mary
4.	26 - 8 - 76	Francene
5.	12 - 9 - 76	Orietta
6.	12 - 9 - 76	Joseph
7.	19 - 9 - 76	Duncan Joseph
8.	19 - 9 - 76	Jason
9.	23 - 9 - 76	Anthony Mario
10.	10 - 10 - 76	Adelaide
11.	10 - 10 - 76	Jacqueline
12.	16 - 10 - 76	Marika
13.	21 - 10 - 76	Mario
14.	24 - 10 - 76	Robert
15.	24 - 10 - 76	Joseph
16.	14 - 11 - 76	Mary Jane
17.	8 - 12 - 76	Joseph
18.	8 - 12 - 76	Miriam
19.	8 - 12 - 76	Ronnie
20.	25 - 12 - 76	Pawlina
21.	25 - 12 - 76	Ruben
22.	14 - 1 - 77	Noelle
23.	14 - 1 - 77	Salvinu
24.	20 - 1 - 77	James
25.	21 - 1 - 77	Joseph
26.	28 - 1 - 77	Joanne
27.	4 - 2 - 77	Mario
28.	10 - 2 - 77	Amabile
29.	10 - 2 - 77	Joseph
30.	12 - 2 - 77	Jeffrey
31.	6 - 3 - 77	Joseph
32.	6 - 3 - 77	Edelon
33.	27 - 3 - 77	Francesca
34.	2 - 4 - 77	Marion Patricia
35.	24 - 4 - 77	Veronika
36.	24 - 4 - 77	Maria
37.	30 - 4 - 77	Ruth
38.	30 - 4 - 77	Ruben
39.	16 - 5 - 77	Maria
40.	16 - 5 - 77	Paul
41.	16 - 5 - 77	Frank
42.	28 - 5 - 77	Joseph

Isem u Kunjom il-Genituri

Gorg u Maria Antonia Cordina
 Alessio u Josephine Mercieca
 Wigi u Rita Saliba
 Joseph u Elisabeth Farrugia
 Joe u Doris Cardona
 Alfred u Mary Galea
 Carmelo u Mary Josette Camilleri
 Leone u Pawlina Xerri
 Frankie u Guza Bajada
 Joe u Dolora Attard
 Koronatu u Maria Farrugia
 Joseph u Doris Scicluna
 Carmelo u Guza Micallef
 Carmelo u Carmela Grech
 Edmond u Nancy Bugeja
 Frank u Maria Xuereb
 Joseph u Natalina Debrincat
 Gorg u Genesia Farrugia
 Gorg u Karmena Grech
 Karistu u Angela Sultana
 Pawlu u Maria Farrugia
 Francis u Maria Galea
 M'Anglu u Grace Galea
 Ronald u Jessie Borg
 Anton u Rosaria Farrugia
 Lewis u Karmena Calleja
 Gorg u Gracie Cassar
 Victor u Lina Vella
 Victor u Lina Vella
 Lewis u Rita Camilleri
 Toni u Maria Gauci
 Joseph u Frances Spiteri
 Joseph u Marisa Dimech
 Carmelo u Maria Buttigieg
 Anton u Regina Vella
 Joseph u Tedia Portelli
 Gorg u Yvonne Vella Muskat
 Mario u Tereza Camilleri
 Francis u Rita Saliba
 Walter u Marthese Mompalao
 Manwel u Manwela Grech
 Michael u Gorga Tewma

1 ta' Awissu 1976

31 ta' Lulju 1977

43. 29 - 5 - 77
44. 29 - 5 - 77
45. 26 - 6 - 77
46. 8 - 7 - 77
47. 17 - 7 - 77
48. 17 - 7 - 77
49. 17 - 7 - 77
50. 24 - 7 - 77
51. 29 - 7 - 77

Micheline
Franco
Odette
Yana Elisabeth
Ruben Mario
Ruben
Lino Mario
Anthony Charles
Antonie

Gorg u Doris Zahra
John u Regina Bugeja
John u Guza Cordina
John u Tarcisja Haber
Benny u Tania Grima
Tarcisju u Dolora Mercieca
Carmelo u Carmela Spiteri
Saviour u Mariosa Grech
Amante u Marija Mercieca.

Dawk li f'din is-Sena daflu jissaffew fil-Purgatorju:-

Awissu: Nazzarena Debrincat, Tabone John.
Settembru: Pawlu Axiaq.
Ottubru: Carmen Bugeja; Nikolina Xerri, Manwel Attard, Carmela Axiaq.
Novembru: Cetta Zammit.
Dicembru: Cetta Vento
Jannar: Toni Spiteri, M'Antonia Zammit, Toni Farrugia, Gorg Bugeja.
Frar: Francesco Grech.
Marzu: Maria Bonnici, Rosa Sultana, Paul Galea, Grace Abela.
April: Victoria Mercieca, Joseph Scicluna.
Mejju: Assunta Bezzina.

Dawk li daflu għall-prokreazzjoni u t-trobbija tal-ulied bis-Sagrament taż-Żwieg:-

Awissu: Emanuel Galea u Maria Abela; Benny Grima u Tonia Sultana.
Settembru: Joseph Galea u Assunta Cassar.
Ottubru: Carmelo Mejjak u Anna Muscat; Anton Mercieca u Josephine Debat-ista; Carmelo Debrincat u Maria Vella.
Dicembru: Joseph Apap u Josephine Cassar.
Jannar: Michael Camilleri u Rose Vella.
April: Felix Grech u Lora Farrugia; Paul Tabone u Doris Grech; Grazio A. Grech u Grace Cauchi.
Mejju: Anton Bajada u Maria Bonnici.
Gunju: Joseph Sultana u Mikelina Zammit; Ludovigu Azzopardi u Maria Vella.
Lulju: Anton Camilleri u Connie Mompalao.

Tfal li bdew jiehdu Sehem Shih fiċ-Ċelebrazzjoni Ewkaristika bl-Ewwel Tqarbina

Subien: Cauchi Anthony; Cauchi Tonio; Cini Charles; Gauci Gerald; Micallef Charles; Psaila Anselm; Portelli Julian; Scicluna Mario; Xerri Daniel.
Bniet: Agius Raquel; Cassar Josephine; Grech Antonella; Grech Frances; Grima Mary Rose; Pillow Henrietta; Stellini Rose; Saliba Carol; Tabone Margaret; Vella Pamela.

Tfal li gew lkkonfermati fil-Maturita Nisranija bil-Grizma ta' l-Isqof:-

Subien: Camilleri Joseph;
Bniet: Caruana Maria; Azzopardi Miriam; Grech Jacqueline; Carmen Pace; Rapal Lorrane; Scicluna Rita; White Clare.

IMPRESSJONIJET FUQ IL-KATIDRAL

542 SENA ILU, nhar il-12 ta' Ottubru 1435, l-Ghawdx i Nuccio de Episcopo, li kien joqghod fil-Kastell, ghamel testament favur il-Knisja li illum hi l-Katidral ta' Ghawdex.

Nuccio, bla ebda dubju, qatt ma basar bi-importanza li ghad ikollu t-testament tiegħu. Dan il-ghallix, s'issa, hu l-egdem kitba li teżisti dwar il-Knisja li illum hi l-Katidral. li Nuccio jsejjah "SANCTAE MARIAE MATRICIS ECCLESIAE", jighieri IL-KNISJA MATRICI TA' SANTA MARIJA. U dan fi żmien meta ebda Knisja ohra f'Malta jew f'Ghawdex ma kienet tissejjah b'dan it-titlu f'dawk iż-żminijiet.

Mijiet ta' kittieba kitbu dwar il-Knisja Ewlenija ta' Ghawdex, matul il-hames sekli u nofs li ghaddew minn meta Nuccio ghamel it-testament tiegħu. Ghazilna hawnhekk siltiet minn xi impressjonijiet li hallew dwar il-Katidral xi awturi ingliżi f'dawn l-ahhar 25 sena.

* In Rabat itself there are several places to see and visit. First and foremost comes the Citadel ... Inside the Citadel ... there is the Cathedral and the Commissioner's Office ... The Cathedral is worth a visit.

H.H. HICK, Walks in Gozo, Malta

(1953), 10.

* The Cliffs and high bastions of the Gran Castello still dominate the island; they mark the position of its heart, and lend it their enduringly brave and flamboyant confidence. Martial in this pastoral scene, its walls rise vertically against the inclined planes of the surrounding hills, obdurate in the upright contrast the make against the horizontal tops. ... Its bastions, ruined places, courts and minute prisons, are piled together in an elegant gesture of bravura, a crest as it were, upon the fortress hill, the island's helmet, plumed with the belfry and the high top of the Cathedral's facade held proudly against the sky.

CHRISTOPHER KININMOUTH, *The Brass Dolphins*, London 1957, 92-3.

* The Cathedral was designed by the Maltese architect Lorenzo Gafà ... one of the best known and most accomplished architects to work in Malta during the rule of the Order ... The Church of Żejtun is thought by many to be Gafà's masterpiece. This may well be true architecturally but certainly no other urban church in the islands enjoys such a fine setting as the Cathedral in the Castello.

BRIAN BLOUET, *Gozo*, Malta 1965, 45.

* Oggi molti edifici della cittadella presentano rovine disadorne. Fra quelli rimasti intatti si annoverano la Cattedrale, un'imponente chiesa costruita nello stile barocco-romano su disegno di Lorenzo Gafà (1697-1711): e' priva di cupola, ma la pittura di Antonio Manuele all'interno sembra indicare che ne esisteva una originariamente.

JOHN BEST, *Guida turistica per le Isole di Malta e Gozo, Sliema* 1968, 92.

GRAJJJET IMPORTANTI MATUL IS - SENA

- 10.8.76 Sar il-Kaxif u t-Tberik tal-monument lil-Arcisqof Mons. Mikiel Gonzi, Isqof ta' Ghawdex bejn il-1924 u l-1944, l-ecerimonja kollha, li kienet tinkludi Konċelebrazzjoni Pontifikali, tmexxiet mill-Isqof ta' Ghawdex, l-E.T. Mons. Nikol Cauchi, peress li Mons. Arcisqof kien indispost. Gorg Pisani qara l-poeżija tal-okkażjoni l-Għanja taż-żewġ Gawhriet.
- 15.8.1976 JUM SANTA MARJA. Bhas-soltu minn shieh il-Jum sa tard bil-lejl, numru bla ma jaqta' ta' Ghawdxin u Maltin żaru l-Knisja Katidrali li-Għ'd ta' l-Assunta. Fl-tniem il-Pontifikat Solenni tkanta 'Te Deum' ta' radq il-hajr fl-okkażjoni ta' l-ewwel Anniversarju mill-Inkoronazzjoni ta' l-Assunta. Matul il-Jiem tal-Festi ingabret is-somma rekord ta' £M1407.59.0.
- 19.9.1976 Thabbar li l-Parroċċa tal-Katidral ser tagħmel 'history-card' jew gabra ta' tagħrif fuq kull familja tal-parroċċa
- 22.9.1976 Eghluq il-112 il-sena minn mindu il-Knisja Matriċi u Kollegġjata ta' l-Assunta sthoqqilha Untehażel bħala l-Knisja Katidrali ta' Ghawdex.
- 3.10.1976 Saret il-purċissjoni devota bil-Madonna tar-Rużarju.
- 9.10.1976 L-E.T. Mons. Isqof Nikol Cauchi blerek it-Teatru ġdid Aurora wara li kien ġie ddikjarat mill-Onor. Dr. Anton Buttigieg, it-Teatru hu proprietar ta' Banda "Leone" li torganizza il-festi esterni ta' Santa Marija.
- 10.10.1976 L-E.T. Mons. Mikiel Gonzi għamel Konċelebrazzjoni Pontifikali fil-Katidral in konessjoni mal-kaxif tal-monument lii ddedikat fl-istess Katidral.
- 11.10.1976 Eghluq il-260 sena mill-Konsagrazzjoni tal-Knisja Katidrali ta' Ghawdex.
- 11.10.1976 Bit-thabrik ta' Mons. Tumas Curmi, infetħ uffiċċju ġdid għall-Prokuratur tal-Katidral fit-taraġ ta' l-istess Knisja.
- 17.10.1976 Mons. Guzeppi Farrugia Dimech ha l-pussess bħala Monsinjur Kug'itur tal-Kapitlu Katidral.
- 17.10.1976 Dak inhar ukoll, it-teologu ġdid Mons. Carmelo Bajada għamel l-ewwel priedka minn mindu ha dan l-uffiċċju.
- 12.10.1976 Festa ta' Sant' Orsola kompatruna ta' Ghawdex, li dari kelliha devozzjoni kbira fil-Katidral u f'Ghawdex kollu.
- 14.11.1976 Ftuh ta' Gimgħa għaż-Żgħażaġħ organizzati mill-parroċċa tal-Katidral.
- 28.11.1976 Mons. Carmelo Scicluna, Arcipriet tal-Katidral telaq isjn l-Awstralja biex iżur l-emigranti Ghawdxin hemm-hekk.
- 28.11.1976 Bdew il-priedki tal-Avvent mill-Kwareżmalista Patri C. Della S.J.
- 30.11.1976 Thabbar li l-Isqof Awżiljarju ta' Malta, Mons. Guzeppi Mercieca, ex-membri tal-Kapitlu tal-Katidral ta' Ghawdex, inhatar Arcisqof ta' Malta.
- 1.12.1976 Għas-7 sena konsekuttiva hareġ il-Kalendarju tal-Parroċċa b'qoxra bil-kulur dedikat lili-pussess ta' l-Arcipriet.
- 16.12.1976 Mons. Isqof Nikol Cauchi ta' l-ministeri tal-Letterat u l-Akkolltat lil diversi seminaristi, fosthom l'il Manwel Magro ta' din il-parroċċa.
- 16.12.1976 Bdiet in-Novena Biblika bi preparazzjoni għall-Festa tal-Milled.
- 25.12.1976 JUM IL-MILIED. Il-Kor 'Maria Assunta' qabel il-funzjoni ta' nofs

- il-lejl ghamel programm ta' kant ta' Carols fuq il-presbiterju tal-Katidral.
- 3.1.1977 Tbidel l-orarju tal-hinijiet tal-quddies fil-Kat'dral matul il-granet tax-xoghol. L-orarju kien ilu ma jinbidel mill-1956..
- 19.3.1977 Reggħet saret quddiesa fil-Kappella ta' San Ġużepp ta' fuq is-Sur. Din il-Knisja kienet għodda waqgħet kieku xi snin ilu ma bedhiex ir-restawr tagħha minn grupp ta' abbatini imexxija minn Fr. Anton Mercieca u s-Sur Anton Spiteri.
- 20.3.1977 Bdew l-Eżerċizzj Spiritwali għan-nisa u għall-irġiel mill-Provinċjal Patri Elija Vella o.f.m. conv.
- 7.4.1977 Numru kbir ta' gas-sisin u djakni minn Għawdex kollu ikkonċelebraw flimkien ma' l-Isqof fil-Quddiesa tat-Tberik taż-Żjut Imqaddsa.
- 8.4.1977 IL-ĠIMGHA L-KBIRA. Għat-tieni sena harġet il-purċissjoni tal-

- Passjoni forma ta' pageant nhar il-Ġimgħa l-Kbira.
- 10.4.1977 HADD IL-ĠHID. Beda t-tberik tad-djar mill-membri tal-Presbiterju Parrokkjali tal-Katidral.
- 30.4.1977 Ftuħ tas-SENA MARJANA fid-Djoċesi ta' Għawdex b'quddiesa konċelebrata mmexxija minn Mons. Isqof Nikol Cauchi.
- 15-22.5.1977 Ġimgħa Ewkaristiko-Liturgika fil-Katidral.
- 19.5.1977 L-Ewwel Tqarbina u għoti tal-Grizma ta' l-Isqof minn Mons. Arċisqof Emeritus Mikiel Gonzi.
- 22.5.1977 Eġġluq Espozizzjoni Solenni b'konċelebrazzjoni u Purċissjoni Pontifikali mexxija minn Mons. Isqof Redent Gauci O.Carm.
- 25-27.5.1977 Saru 3 konferenzi marġani in konnessni mal-Kongress Marġan f'Għawdex. Ippriedka Patri Alex Bonnici O.F.M. Conv.
- 29.5.1977 Fi tmiem il-qud-

- diesa ta' Ghid il-Hamsin, l-E.T. Mons. Nikol Cauchi, Isqof ta' Għawdex, intona "Te Deum" ta' radd il-hajr fl-okkazzjoni tal-25 anniversarju tal-ordinazzjoni tiegħu saċerdotali u tal-10 anniversarju tal-ordinazzjoni episkopali li t-tnejn kienu saru fl-istess Katidral fid-29 ta' Marzu 1952 u fid-9 ta' April 1967 rispettivament.
- 12.6.1977 Il-festa tal-'Corpus' kienet għall-ewwel darba iċċelebrata il-Hadd wara s-soppressjoni tagħha minn festa pubblika u minn festa ikkmandata.
- 18.7.1977 Saret l-Ordinazzjoni Saċerdotali ta' Louis Bezzina, Ġorġ Grima, Pawlu Cardona, Carmelo Borg u Joe Galea. Kienu ordnati djakni G.B. Cremona, J. Farrugia u F.Tabone.
- 20.6.1977 Waqt Pageant dwar il-Madonna fis-Silver Jubilee Ground, il-parroċċa tal-Katidral ipprezentat 'float' fuq l-As-sunzjoni.

T B A U C H - 51

J.C. MEJLACK ZAMMIT

Wines & Spirits Merchant

FOR TRAVEL AND INSURANCE
call at

JOHN PORTELLI ENTERPRISES
TRAVEL AGENTS — TOUR PLANNERS

Head Office: 7, IT-TOKK, VICTORIA. TEL. 76236
Branch: 108, ST. JOHN STREET, VALLETTA. Tel. 627016

- AIR — RAIL — SEA TICKETS
- TRAVELLERS' CHEQUES — TRAVEL INSURANCE
- HOTEL ACCOMODATION — SEA CRUISES
- INCLUSIVE TOURS TO U.K., FRANCE, ITALY, etc.

Ask for programmes and Information:

WINDSOR TOURS
CANA TOURS
CIRCULAR TOURS
VIAGGI PAOLINI

CHEAP RAIL TICKETS IN ITALY

HEMPEL'S MARINE PAINTS (MALTA) LTD.

MANUFACTURERS OF

HIGH QUALITY

HOUSEHOLD, INDUSTRIAL AND
MARINE PAINTS

SUPPLIERS TO THE MALTA GOVERNMENT, LEADING
INDUSTRIAL FIRMS & THE BUILDING INDUSTRY

28B, SOUTH STREET, VALLETTA.
Tel. Cen. 625911, 22215.

L-ARĊIPRIET TAL-KATIRDAL FL-AWSTRALJA

Is-sacerdot fid-dinja tal-lum, iktar minn żminijiet oħra, jehtieg li jibni l-hidma pastorali tiegħu fuq dimensjoni universali. Ma jistax is-sacerdot jissejjah tabilhaqq haddiem awtentiku tal-Vangelu ta' Kristu jekk hu jibqa' magħluq fiċ-ċirku limitat u ristrett tal-parroċċa tiegħu u ma jippruvax jiftah u jwessa' dejjem aktar l-orizzonti pastorali tiegħu.

Il-Papa attwali fi-Eżortazzjoni Apostolika tiegħu "Marialis Cultus" jgh'dilna li l-Verġni Marija fil-Vangelu tidher bħala Omm li jimpurtaha mhux biss minn Binha Gesù, imma tidher ukoll bħala Omm li qawwiet fi Kristu 'l-gemgħa ta' l-Apostli; u fil-hajja tagħha, il-Madonna dejjem fettejt li twessa' l-missjoni tagħha sakemm fuq il-kalvarju saret universali. Hekk ukoll is-sacerdot ta' l-era post-konċiljari hemm bżonn li pastoralment tinteressah mhux biss il-parroċċa tiegħu imma l-Knisja kollha. Sakemm is-sacerdot jibqa' magħluq fi-ambjent tat-territorju parroċjali tiegħu, ma jistax jgh'd li miexi fuq il-passi ta' Kristu li gie fid-dinja biex isalva l'il-bnedmin kollha, mingħajr distinzjoni ta' lewn fil-ġilda, ta' nisel fir-razza u ta' klassi fis-soċjetà.

It-tagħlim tal-Konċilju Vatikan II fil-Kostituzzjoni Dommat'ka "Lumen

Gentium", fil-paragrafu 28 itambar bi shih fuq dan l-ideal li jentieg li jingħu s-sacerdot f'dawn iż-żminijiet. Difatti ahna, fi-istess dokument naqraw: "Is-sacerdoti dejjem herqana għall-ġid ta' ulied Alla ifittxu li jagħtu s-sehem tagħhom għall-hidma pastorali tad-djoċesi kollha, anzi tal-Knisja kollha". U s-Sinodu ta' l-Isqifijiet tas-sena 1971 f'dokument speċjali jistqarr li s-sacerdot, għalkemm jeżerċita l-ministeru tiegħu f'komunità partikulari, ma jistax jiddedika l-enerġiji tiegħu kollha għal grupp wiehed ta' fidili, imma jehtieg li fl-apostolat tiegħu jkollu bħala mira prinċipali l-universalità tal-Knisja.

Kienu dawn u motivi oħra li wasslu lill-Arċipriet tal-Kat'dral, Mons. Carmelo Scicluna, biex iħalli l-parroċċa tiegħu f'Novembru 1976 u jmur għal ġimghat shah fl-Awstralja fejn seta' jagħmel kuntatt personali ma' bosta u bosta emigranti oriġinati mill-parroċċa tiegħu stess u minn diversi parroċċi oħra t'Għawdex. L-iskop ta' dawn il-kuntatti tal-Arċipriet tal-Katidral kien li jagħmel it-tentattivi possibbli halli jsaħħah il-fidi ta' niesna emigrati u jgarreb oħrajn lejn Kristu.

L-istess tagħlim konċiljari, fid-digriet "Christus Dominus", fl-artiklu 18, jinsisti mhux ftit mas-sacerdoti fuq il-fatt "li

Ir-ritratt juri lill-Arċipriet waqt riċeviment li gie mogħti lill-emigranti tal-parroċċa f'sala ta' Glengala Road, West Sunshine.

ghandha tittiehed kura speċjali ta' dawk in-nies li minhabba l-kundizzjoni tal-hajja tagħhom kellhom iħallu l-art twelidhom u hekk jinfatmu mill-ministeru ordinarju tal-kappillan tagħhom". Fil-kategorija ta' dawn in-nies, l-Konċilju jsemmi b'mod partikulari lill-emigranti. Il-Papa Pawlu VI, f'messaġġ għall-okkażjoni ta' "Jum l-Emigranti" ta' din is-sena, fakkar fuq kollox ir-responsabilità kollettiva li taqa' fuq il-parroċċa lokali f'dan il-qasam iebes tal-hidma pastorali fost l-emigranti. Dan it-tagħlim kollu jimmira lejn orjentament universali fil-hidma pastorali tas-saċerdot. Fuq dan il-prinċipju wkoll jinsistu l-Motu Proprio "Pastoralis Migratorum Cura" tal-Papa Attwali, l-istruzzjoni "Nemo Est" fuq il-kura pastorali ta' l-emigranti u id-Direttorju Generali għall-kura pastorali tat-turisti, "Peregrin-

nans In Terra."

Għalhekk iż-żgħira ta' l-Arċipriet tal-Katidral fl-Awstralja għandha prinċipalment titqies bħala estensjoni tal-hidma pastorali tiegħu, hidma li taqbel perfettament mal-mentalita' kontemporanja tal-Knisja f'dak li hu xogħol għall-gid ta' l-erwieh.

Bosta kienu ż-żgħajjar li Mons. Arċipriet għamel lill-emigranti fl-Awstralja — speċjalment lil dawk li għandhom nieshom registrati mal-parroċċa tal-Katidral L-Arċipriet intebah kemm dawn iż-żgħajjar għandhom valur terapewtiku spiritwali. Il-psikologi u l-psikjatri jgħidulna li certi pazjenti tagħhom jaqdbu t-triq tal-fejdan meta huma jibdeu jirrakuntaw l-istorja ta' hajjithom: huma ikunu qegħdin japplikaw għalihom infushom il-vera terapija li jehtleġu biex ifiequ. M'hemm dubju li s-saċerdot jgħin mhux ftit lil dawk il-familji li jkunu mahkumin minn mard spiritwali u jgħinhom jakkwistaw il-fejdan li jehtleġu. Il-medicina li jwasal is-saċerdot fil-familji tisseejjah "KRIS-TOTERAPIJA" jgħifieri jagħtihom lil Kristu bħala rimedju mediċinali għall-mard tagħhom. Fid-dawl ta' Kristu, s-shab li jkun ingabar fuq dawn il-familji jgħib u l-istess familji jhossuhom jintlew bit-tama u bil-hena fis-sejbien ta' Kristu li jkunu tilfu.

Kien dan il-messaġġ li l-Arċipriet tal-Katidral wassal lil tant familji Għawdxin fl-Awstralja, messaġġ ta' tama fil-hajja eskatologika; hija din it-tama li ssahħah in-nar tal-fidi fejn din tkun għadha hajja, u terġa tkebsu fejn l-irwiefen tal-hajja jkunu ppruvaw jifufu.

Ir-ritratt ta' fuq juri lill-Arċipriet mal-ġenituri u trabi li għammed.

Ir-ritratt tal-ġenb juri lill-Arċipriet mal-komunità liturġika wara l-quddiesa fil-Knisja ta' St. Bernardette.

L-E.T. Mons. Nikol Cauchi, Ph.D., Lic.Sc.Soc.,

25 SENA SACERDOT - 10 SNIN ISQOF

Is-sena 1977 tfakkar żewġ grajjiet l-aktar importanti għal mabbub Isqof tad-djoċesi tagħna. Mons. Nikol Cauchi: eghluq il-25 sena mill-ordinazzjoni saċerdotali kif ukoll eghluq l-10 snin mill-ordinazzjoni episkopali tiegħu. F'dawn iż-żewġ anniversarji speċjali ta' Monsinjur Isqof xieraq li wiehed jagħti xhieda li meta l-mikroskopju ta' l-opinjoni pubblika jiffoka fuq l-lenti tiegħu, dan jurih bħala bniedem fil-kariga għolja u mhux il-kariga għolja fil-bniedem li holqot lill-Isqof Cauchi u biddlet ismu f'sinonomu ta' attivita' favur il-promozzjoni umana.

25 SENA ILU

Għaddew 25 sena minn meta l-Isqof Cauchi gie ordnat saċerdot fil-Katidral ta' Ghawdex, nhar id-29 ta' Marzu 1952, mill-Isqof ta' dak iż-żmien Mons. Ġużeppi Pace S.Th.D., Ph.D., J.C.D. Din id-data għal Dun Nikol - kif kien magħruf bħala saċerdot - kienet tfišser il-bidu ta' era ġdida, era ta' evangelizzazzjoni li "mhi għal hadd ghemil individwali u iżolat, imma hija hidma profundament ekkleżjali". (Evangelii Nuntiandi, art. 60) U biex ikun tabilnaqq evangelizzatur awtentiku fl-għalqa tal-Mulej bħalma jitolbu l-eżiġenzi pastorali ta' żminijietna, dan is-saċerdot ġdid mar Ruma fl-istess sena 1952 biex jispeċjalizza fl-istudji tal-Filosofija u fit-tagħlim soċjali tal-Knisja. Matul iż-żmien ta' studju gewwa Ruma (1952 - 1955) dan il-qassis żagħżuġ, fil-parroċċa ta' Ladispoli, wassal il-messagg tal-Vangelu li tiegħu hu kien sar ministru biex ikun jista'

jgħaddih lill-haddiehor. Fil-hidma tiegħu saċerdotali bħala habbār tal-Kejma t'Alla, Dun Nikol kien fehem li "il-Knisja qegħda thares bħala wirt għażiż u haj dak li fihom il-Vangeli, u għalhekk dak li għandu x'jaqsam mal-evangelizzazzjoni gie fdat f'idejha mhux biex iżzommu mohbi, imma biex tghaddih lill-oħrajn" (Dok. cit., art. 15)

Wara li gie lura lejn Ghawdex minn Ruma fejn kiseb id-dottorat fil-Filosofija kif ukoll il-Liċenzjat fis-Soċjologija, dan is-saċerdot habrieki, fl-1956, gie mahtur kappillan tal-Parroċċa tal-Fontana fejn dam sas-sena 1963. Matul dan iż-żmien huwa hadem bis-shih biex il-komunita' nisranija li ġuridikament issa kien tagħna responsabbli turi koerenza f'dak li temmen u f'dak li twettaq fil-hajja ta' kuljum, għax hu kien jaf li l-evangelizzazzjoni jentieg li tkun mibnija fuq id-dimensjoni tal-kredibilita' biex tagħti l-frott mehtieg.

Kienet is-sena 1963 meta Dun Nikol Cauchi, wara li minn rajh irrinunċja għall-parrokat, gie mahtur Prefett ta' l-Istudji fis-Seminarju Djoċesan. F'din il-kariga l-ġdida, huwa minnufih xehet fuq nnifsu d-dawl tas-"searchlights" tal-kritika kostruttiva biex ikun jista' jmdd għonqu għax-xogħol ġdid u jwettaq fis-Seminarju - il-fabbrika li tipproduċi s-saċerdoti l-ġodda - it-triq twila u iebsa tar-riforma fl-istudji preċiżament kif mit-luba mill-Konċilju Vatikan II li kien giegħed j'nżamm fl-istess żmien u b'mod

IL-KOMMUNITA' PARROKKJALI TAL-KATIDRAL

TIFRAH LILL-E.T. MONS.

NIKOL Ġ. CAUCHI

Ph.D., Lic.Sc.Soc.,

ISQOF TA' GHAWDEX,

FL-OKKAŻJONI TAŻ-ŻEWĠ ANNIVERSARJI

LI QED IFAKKAR DIN IS-SENA.

speċjali kif insibu fid-Digriet 'Optatam Totius'.

Matul dan iż-żmien, Dun Nikol dejjem żamm quddiem għajnejh il-prinċipju

li l-mistrieħ inhallu għad-dinja l-oħra u għalhekk ma kellux biss il-ħidma tqila tas-Seminarju, imma kien l-arterija prinċipali ta' kull attività u hajja tal-Moviment Azzjoni Soċjali f'Għawdex, kif ukoll

tar-rivista mensili "Il-Hajja f'Ghawdex"
- hioniet li bihom xtaq jaghti kontribut
shih għall-iżvilupp integrali tal-bniedem.

DUN NIKOL JILHAQ ISQOF

Fil-1967 Dun Nikol lahaq Isqof Awżiljarju ta' l-E.T. Mons. Gużepi Pace, kif ukoll Amministratur Apostoliku għadjoċesi "Sede Plena". Huwa nhatar Isqof Djoċesan t'Ghawdex, wara l-mewt ta' Mons. Pace, fl-1972. Fid-9 ta' April, f'ċerimonja tassew solenni, Dun Nikol ġie ordnat Isqof fil-Knisja Katidrali t'Ghawdex mill-E.T. Mons. Martin O'Connor Nunzju Apostoliku.

Ir-riforma fil-Liturġija, ir-riforma amministrattiva, nkluza dik finanzjarja u l-predikazzjoni tal-Kelma t'Alla huma fost tant hwejjeġ ohra, karatteristiċi partikolari fl-episkopat ta' l-Isqof Cauchi fl-10 snin li ilu jmexxi d-djoċesi Ghawdxija.

Il-Papa attwali kien stqarr li l-Liturġija għandha tokkupa l-ewwel post fil-Knisja ta' Kristu. Mhegġeġ minn dan il-prinċipju tal-Vigarju ta' Kristu, l-Isqof Cauchi beda minnufih din ir-riforma fil-liturġija kif mfassal mill-Konċilju Vatikani II fil-Kostituzzjoni "Sacrosanctum Concilium".

Fil-21 ta' Gunju 1968 harġet il-Motu Proprio "Pontificalia Insigna" bi-liskop li jissimplifika l-privileġġi ta' l-Isqofijiet halli jagħtihom tifsira aktar pastorali u korrispondenti maz-żminijiet. Id-direttivi ta' dan il-Motu Proprio bdew japplikaw fit-8 ta' Settembru ta' l-istess sena. Wiehed mill-privileġġi episkopali li ġie mneħhi kien it-tron ta' l-Isqof biex min-flok t'ntuza s-sedja veskovili. Il-Motu Proprio jgħid li din is-Sedja għandha turi tabilhaq il-funzjoni ta' l-Isqof li jkun jippresiedi l-laqqha liturġika, b'mod li tixraġ lill-mexxej spiritwali u mhux lil xi prinċep.

Fis-7 ta' Settembru 1968 tneħha t-tron ta' l-Isqof mill-Kat'dral u fl-1971 tpoġġiet is-Sedja attwali li ġiet approvata mill-Kongregazzjoni tar-Riti, lllum tal-Kult Divin, f'imkien ma' "sketch" anki dwar l-artal mejda.

Hadd ma jista' jichad li l-Isqof Cauchi

wettaq is-simplifikazzjoni kollha ta' dawn il-privileġġi kif mitluba mill-Motu Proprio: huma l-fatti li jtkellmu wieħidhom.

Anki r-riforma fl-abiti u fil-privileġġi ta' Prelati, Kanoniċi u Kappillani ndjoċesi t'Ghawdex bdiet ukoll il-mixja tagħha skond id-direttivi tas-Sede Apostolika. Però, waqt li Mons. Cauchi kien kollu kemm hu mhejji biex inaqqas il-privileġġi tiegħu, huwa ma naqasx li jingħajj b'għaqli u prudenza fit-tneħħija ta' dawk ta' l-oħrajn. Dan ma kienx aġir kontra n-norma ta' Ruma, għaliex waqt il-riformi kien qeghdin jitwettqu "gradatim", min naħa l-oħra s-sentimenti u l-opinjoni publika kienet qed tigi mhejjija għalihom min-ghajr ma tigi irritata.

Wiehed ma jridx jonqos li jirrispetta l-ambjent u l-mentalità tiegħu għax inkella flok il-ġid jitinissel id-dannu: il-mentalità ta' poplu mhux ser tinbidel f'hakka ta' għajn. Tant hu hekk li fil-Brazil gara' dan il-każ li nkiteb fl-Osservatore Romano mill-Kardinal Rossi. Wiehed qassis olandiż mar f'parroċċa fil-Brazil għall-hidma pastorali. Hawnhekk huwa sab li kien għadhom isiru bosta puriġjonijiet li, fl-opinjoni ta' dan is-sacerdot, kienu hela ta' enerġiji u ta' żmien. Għalhekk, dan il-leader tal-erwieh neħha minnufih għal kollox dawn il-puriġjonijiet tradizzjonali, biex il-fidili jkollhom aktar żmien jistudjaw il-Bibbja. B'għageb kbir tiegħu, wara ftit żmien, il-qassis Olandiż sab ruhu wahdu u nduna li kien qatel il-komunità nisranija b'dak l-attteggjament imprudenti tiegħu. U biex terġa' tinbena l-komunità, l-istess sacerdot kellu jerga' jdahhal forom ohra ta' puriġjonijiet li hu kien tajjar. Dan juri biċ-ċar kemm kien għaqli l-Isqof tagħna meta ns'ta li l-ghan prinċipali tar-riforma liturġika kien li l-komunità tiegħu sehem haj shih, mifhum, u kommitarju fil-funzjonijiet liturġiċi.

Din il-verità jixhdu t-twaqqif ta' korrijiet parrokkjali f'kull parroċċa, l-ghosrien kantati bil-Malti li ta' spiss isiru f'diversi knejjes tad-djoċesi, il-parteeipazzjoni mil-lajċi - irġiel u nisa - fil-Liturġija tal-Kelma, l-amministrazzjoni kommitarja tas-Sagramenti tal-Magħmudija, tal-Grizma ta' l-Isqof u tal-Grizma tal-Morda. Diversi drabi, dan is-Sag-

rament għe amministrat lill-morda miġ-bura fil-knejjes parrokkjali.

Illum nistgħu nġhidu li bil-hidma ta' l-Isqof Cauchi, l-lajċi jingabru fil-knisja mhux bħala spettaturi passivi, imma biex jiffurmaw irwiehhom f'assemblea liturgika. U biex din il-liturgija tkun aktar hajja fil-parroċċi tad-djoċesi tagħna, l-Isqof ha hsieb li jitwaqqfu s-Senat Presbiterali, l-Kunsill Pastoral, il-Presbiterju Parrokkjali, il-Kunsill Parrokkjali u bosta istituzzjonijiet oħra post-konċiljari biex flimkien mal-Kummissjoni Liturgika jagħtu s-sussidju mehtiegħ halli l-Liturgija tibqa' hajja fid-djoċesi tagħna.

Tabilhaqq li l-Isqof Cauchi fl-episkopat tiegħu ta' għaxar snin, stieden, bi kliem il-Konċilju lill-lajċi kollha "biex jingħaqdu dejjem aktar ma' Kristu u jnossu li hu tagħhom dak kollu li hu tiegħu halli hekk jingħaqdu miegħu għas-salvazzjoni ta' l-erwieh", (Apostolicam Actuositatem, art. 33)

Iżda r-riforma li Mons. Nikol Cauchi fiż-żmien qasir li ilu jmexxi d-djoċesi Għawdxija ma tillimitax ruhha biss għal-Liturgija. Wahda mill-problemi li l-Isqof Cauchi kellu jħabbat wiċċu magħhom kienet dik tar-riforma fl-amministrazzjoni tal-beni tal-Knisja.

Bis-saħha tad-"Documento di Base", imhejji mill-Kumitat Lemieux, twaqqfu fid-djoċesi tagħna l-Kunsill Rappreżentattiv u l-Kumitat Finanzjarju Djoċesan, bl-iskop li dawn iġininu għat-twettiq tar-riforma mehtiega fl-amministrazzjoni tal-beni ekkleżjastici. Minn hawn kien jiddependi s-salarju tal-Kleru skond il-prinċipji mfissrin fil-"Presbyterorum Ordinis" u dokumenti oħra.

Dawn iż-żewġ kumitati taht it-tmexxija ta' l-Isqof Cauchi hadmu bl-akbar effiċjenza u kellhom riżultati ferm tajbin.

Ir-riforma fl-amministrazzjoni tal-beni gabet magħha wkoll il-htiega tar-riforma fil-lokal tal-Kurja u illum nistgħu nġhidu li għandna Kurja attrezzata b'dak kollu li hu mehtiegħ skond l-esiġenzi ta' żminijietna fil-qasam ta' l-ekonomija. U l-istrutturi għall-amministrazzjoni ma llimitawx ruhhom għall-Kurja djoċesana

biss. Anki fil-parroċċi, twaqqfu l-uffiċċji li, waqt li jaħdmu b'ċerta awtonomija, però fl-istess hin huma regolati mill-policy li titfassal fil-Kurja.

U biex wiehed jiehu idea kemm l-Isqof Cauchi għandu l-mentalità tal-Knisja tal-lum dwar l-ghajxien tal-Kleru, gew ippublikati (a) skim għat-titjib finanzjarju tal-Kleru Djoċesan t'Għawdex; (b) normi għas-simplifikazzjoni tal-Legati u Fundazzjonijiet Piji; (c) Estacode ta' Karigi u Mpenji; u (d) Handbook għat-tmexxija ta' l-Uffiċċju Parrokkjali. Dawn il-publikazzjonijiet kollha juru sewwa b'lema serjetà l-Isqof Cauchi dahn għal din ir-riforma u għas-soluzzjoni tal-problema finanzjarju. Dan ma jfissirx li m'għadx fadal xi jsir aktar f'dan il-kamp, imma wiehed jehtiegħ jammetti li kollox fid-dinja qiegħed fi stat ta' żvilupp u evoluzzjoni u allura anki r-riforma amministrattiva tal-Kurja t'Għawdex għad tkompli tittejjeb.

Nota oħra dominanti fl-Episkopat ta' l-Isqof Cauchi hija bla dubju ta' xejn il-predikazzjoni tal-Kelma t'Alla. U biex jasal għal dan l-iskop tax-xandir tal-Vangelu "li huwa wiehed mid-dmirijiet ewlenin ta' l-Isqof", (Christus Dominus art. 12), dan ir-Ragħaj Maħbub tad-Djoċesi Għawdxija qiegħed ifisser dan it-tagħlim ta' Kristu "b'mod li jaqbel mal-htigijiet taż-żminijiet li qegħdin ngħixu fihom" (Christus Dominus, art. 13) u wkoll qiegħed jirrikorri "għall-mezzi li llum huma disponibbli." (Christus Domiuns, art. 13). Biżżejjed wiehed jaqra l-Ittri Pastoral u ċ-Ċirkularijiet ta' l-Isqof Cauchi biex huwa jikkonvinċi ruħu minn din il-verità. Il-Papa Renjanti fi-artiklu 68 ta' l-Ittra Appostolika "Evangelii Nuntiandi" heggegħ lill-Isqofijiet b'dan il-mod: "magħqudin mas-Suċċessuri ta' Pietru, l-Isqofijiet, li huma s-suċċessuri ta' l-appostli, jirċievu bis-saħha ta' l-ordinazzjoni episkopali tagħhom, l-awtorità li jgħallmu lill-Knisja, il-verità rivelata." L-Isqof Cauchi animat minn din l-eżortazzjoni medd għonqu għax-xogħol iebees ta' Sinodu Djoċesan li bħal issa għadu jinsab fi stat ta' studju bit-tama li ma jdmx ma jkun finalizzat għall-ġid spiritwali ta' kulhadd. U hekk kif mutur ta' karozza, ta' vapur jew ta' xi mekkaniżmu ieħor ma jistax

jaħdem jekk ma jkunx hemm min iqab-
du u jaħmel il-parti ta' l-'ignition-key',
hekk ukoll l-attivitajiet pastorali kollha,
bħalma huma l-għingħat liturgiċi, Ewka-
ristiċi u Bibliċi, li qegħdin isiru fil-par-
roċċi kollha t'Għawdex ma kienux jifun-
zjonaw tajjeb u ma kienux iħallu haħna
frott kieku ma kellihomx lil-Isqof Cauchi
bħala promutur u l-attur prinċipali tagħ-
hom. U jekk fl-1975 nżamm l-Kunġress
Pastorali Djoċesan, dan seta' isir għax
kellu lil-istess Isqof bħala "master-mind"
tiegħu. Minħabba din il-ħidma pastorali
kollha, l-Isqof Cauchi jista' jappoħka għa-
lih dak li qal il-Papa attwali fl-Ittra Ap-
postoliċa 'Evangeli Nuntjandi' fl-artiċolu
68: "Bħala rġaħja, aħna ġejna magħżu-
la, għall-ħniena t'Alla l-Għoli, minkejja
n-nuqqas tagħna, biex inħabbru bl-awto-
rita l-Kelma t'Alla, biex niġbru l-poplu t'
Alla li huwa mxeħred, biex nagħtu haħja
lil dan il-Poplu bis-sinjali ta'-aħżżjoni ta'
Kristu li huma s-Sagramenti, biex nqegħ-
duħ fuq il-triq tas-salvazzjoni, biex nżom-
muh f'dik il-għaqda li tagħha, aħna f'li-
velli differenti, meqjusin bħala għodda at-
tivi u haħjin, u biex il-ħin kollu nżommu
din il-komunità maħwar Kristu u fidila
għas-salvazzjoni l-iżjed intima."

Fl-1975 il-Papa Pawlu VI meħxa kon-
celebrazzjoni flimkien ma' l-isqofijiet tal-

jani li kienu qegħdin iżommu l-lagħha
generali anħwani tagħhom. F'din l-okko-
żjoni l-Viġarju ta' Kristu f'omeliġa baħsar
era ġdida fil-Knisja, era ta' imħabba ġen-
wina u riħpett lejn kulħadd. "Jidħruha
ser tibda era ġdida għall-haħja tal-Knis-
ja," qal il-Papa, "hemm bżonn li l-fedeltà
tagħna għat-tradizzjoni tħbidei f'tiġdid
miml iħelu u inizzjattivi." L-istess haġa
nistgħu ngħidu għad-djoċesi t'Għawdex
bil-hatra ta' l-Isqof Cauchi, illum wara
li għaddew 10 snin mill-ordinazzjoni epis-
kopali ta' dan ir-Raġaħ Spiritwali, nist-
għu ngħidu b'wiċċna minn quddiem, li l-
għażla tiegħu bħala Isqof haħbret era
ġdida għad Djoċesi tagħna, era li haħsret
minn fuq wiċċ il-Knisja t'Għawdex l-idea
ta' fortizza u ta' istituzzjoni ġerarkika li
taf tagħti biss il-kundanni, is-sanzjonijiet
u l-anatemi. Tabilhaqq li f'dawn l-10 snin
ta' ħidma episkopali ta' l-Isqof Cauchi, l-
'image' tal-Knisja f'Għawdex tħbiddel u ha
s-sura ta' famiħja miftuħa għall-valuri
taħ-dinja, famiħja fejn kulħadd iħossu f'
dan għaliex ma hi ostili għal hadd u fuq
kolloxx l-għaliex din il-famiħja (il-Knisja)
tagħti lil kulħadd il-verità, id-dawl, il-
paċenzja, il-paċi u l-imħabba t'Alla.

MONS. CARMELO SCICLUNA

Arċipriet tal-Katidral.

ALEXANDER BONNICI O.F.M. Conv.

IL-MATRIĊI KOLLEĠĠJATA

TA' L-ASSUNTA

U

L-EWWEL PARROĊĊI

TA' GHAWDEX

Ktieb dokumentat dwar l-istorja tal-Knisja

Prinċipali ta' Għawdex, illum Katidral, u

dwar il-parroċċi ewlenin ta' ġżiritna.

Jinbiegħ 80c mill-Uffiċċju Parrokkjali tal-Katidral.

II-Monument ta' l-Arcisqof Mikiel Gonzi fil-Knisja Katidrali t'Ghawdex

Minn Mons. Dekan Giovanni B. Gauci

Meta fis-sena 1967 ġejt mahtur prokuratur tal-Knisja Katidrali ma hsibtix li - fost xogħol iehor - kien hemm ukoll id-destinat għalija x-xogħol tal-monumenti u tal-oqbra ta' whud mill-Isqfijiet li mexxew id-djoċesi tagħna.

Fis-sena 1972 miet l-Eċċ.za tiegħu Mons. Guzeppi Pace Isqof t'Ghawdex. Hafna hasbu li, wara l-funeral tiegħu, kollox kien imhejji biex il-kadavru tal-mejjet Isqof jitpoġġa fis-sarkofagu fil-kappella tas-Sagrament. Però l-fatt tad-difna f'dan il-post ma kienx hekk sempliċi għaliex, minhabba diffikultajiet imprevisi, l-awtoritajiet ċivili deheru f'it dubju jekk kienx ser jinghata l-permess meħtieġ.

Kif ġejt mgharraf b'dan, avviċinajt lin-nepputi ta' Mons. Pace, Dr. Joseph R. Pace LL.D u ssuġġerajtli li jkellem persuna li setgħet tkun ta' għajjnuna għall-ħruġ tal-permess għad-difna fil-kappella tas-Sagrament. Inzerta wkoll li fl-istess jum ġie Ghawdex Dr. Albert Hyzler M.D. li allura kien Ministru tas-Sabha: Dr. Hyzler kellu jpoġġi għand is-Sur Joseph Micallef P.L. ex-Kummissarju għal Ghawdex u għalhekk Dr. Joseph Pace setgħa jikkuntattjah aktar faċilment.

Peress li jiena pprevidajt li l-Ministru ma kienx ser jagħti l-permess meħtieġ għad-difna fil-post imsemmi qabel ma jaccerta ruhu li ma kienx ser ikun hemm inkonvenjenzi iġġenji, malajr avviċinajt lill-awtoritajiet sanitarji f'Ghawdex u assiguratthom li kull prekawżjoni minnhom indikata konna lesti li nwettquha sabieħ il-kadavru ta' Mons. Pace jista' jitpoġġa fis-sarkofagu tiegħu. Hekk, l-awtoritajiet sanitarji setgħu jinformaw lill-Ministru

b'din id-dispożizzjoni tagħna u l-permess isir aktar faċli li jinghata.

Nista' wkoll nġhid li jien kelli żewġ alternattivi oħra fil-każ li l-Gvern kellu jichad il-permess kif kien qiegħed jintalab. Kont hsibt li l-kadavru ta' Mons. Pace setgħa jindifen fil-qabar tal-familja, fl-istess Katidral, imbagħad wara xi żmien l-fdalijiet jittieħdu għal gos-sarkofagu. U fil-każ li dan ukoll kellu jiġi miċhud, allura d-difna setgħet issir fil-kripti tal-Katidral, fl-oqbra ta' l-Isqfijiet u wara jinqala' u jiġi trasportat fis-sarkofagu: fil-fatt, hekk kien sar bil-fdalijiet ta' l-Arcisqof Pietru Pace. Naf li kien hemm min interpretat hażin dawn l-alternattivi.

Fil-fatt, wara li ttieħdu l-miżuri kollha ordnati mis-Sanita', l-kadavru ta' Mons. Guzeppi Pace poġġa fil-qabar, kif kien xtaq hu stess, fil-kappella tas-Sagrament għol-Katidral.

Wara l-istorja ta' Mons. Pace, ġiet dik tal-monument ta' l-Agostinjan Mons. Giovanni M. Camilleri għal 35 sena Isqof t'Ghawdex. Il-monument lill-Isqof Camilleri kien ilu pproġettat qabel ma twelidt jien. Aktar tard kien tfassal id-disinn, meta kien prokuratur Mons. Kan. Kap Luigi Galea, Teologu. Minhabba xi raġunijiet, l-monument baqa' ma sarx.

Meta harrikt mill-gdid l-idea ta' dan il-monument, sibta appoġġ l-aktar kbir tant fl-Isqof attwali Mons. Cauchi, kif ukoll fil-Kapitlu Katidrali. Mhux biss twaqqaf monument - disinn tas-Sur Carmelo Grech, xogħol tal-iskultur Pisi - lill-Mons. Camilleri imma sħansitra l-istess fdalijiet tiegħu ngabu fil-Katidral u ta'

dan qatt ma ghandha tintesa l-generozità tal-Patrijiet Agostinjani.

Wara ftit granet li kien ilu inawgurat il-monument ta' l-Isqof Camilleri, diversi persuni resqu fuqi u qaluli: issa jmiss dak ta' Mons. Gonzi. F'qalbi ghidtilhom li dan diġa' kien f'mohhi.

Il-hidma ta' Monsinjur Gonzi bhala Isqof t'Ghawdex hafna ghadhom jiftakruha. F'zewg okkazjonijiet diversi, fil-Katidral, l-Isqof Mons. Nikol Cauchi fisser il-hidma kbira li Mons. Gonzi kien wettaq matul il-veskovat tiegħu f'Ghawdex. Bir-raġun l-poeta tagħna Gorg Pisani kiteb:

"Min jista' qatt idomm u jiġbor sewwa ghemilu mingħajr qies fejn j'dher tabilhaqq tal-merhla tiegħu imghallem u ghassies?"

Ghawdex ibbenefika mill-hidma pas-torali ta' Mons. Gonzi mhux biss kemm dam Isqof tagħna, imma wkoll meta bhala Arcisqof Metropolitan - flimkien ma' l-Isqofijiet t'Ghawdex - kellu jitqabad u jbatu biex il-fidi kattolika ma tinsteraqx minn qalb il-Poplu ta' dawn il-Gżejjer.

Jien hassejt li ma ghandux jithalla jghaddi żmien twil biex fil-Katidral tagħna jitwaqqaf mafkar lill-Arcisqof Gonzi. Kont ċert li jkun ta' konsolazzjoni kbira għalih li jkun jaf kemm l-Ghawdxin ghadhom jiftakruh bi gratitudni. Kont persważ li l-Isqof Cauchi u l-Kapitlu Katidrali kienu bi pjaċir jaċċettaw li fil-knisja prinċipali tad-djoċesi jitwaqqaf monument lill-Mons. Gonzi.

Ferah Mons. Gonzi meta wrejtu b'din ix-xewqa tagħna. Apprezza l-approvazzjoni ta' l-Isqof Cauchi u tal-Kapitlu Ghawdxin. Imbagħad tlabtu jissuggerixxi artist li jaħdem id-disinn u jmessi x-xogħol tal-monument f'Ghawdex, u l-Arcisqof dlonk indikali lis-Sur Vincent Apap.

L-iskultur Censu Apap ma ghandux bżonn ta' l-elogju tiegħi, għaliex huwa magħruf sewwa għal tant xogħlijiet ar-

tistiċi tiegħu li jinsabu f'diversi pajjiżi tad-dinja. Ngħid biss li meta darba Censu Apap gie mitlub jesegwixxi bust ta' Sir Winston Churchill, s-Sur Apap gie ukoll mogħti l-privileġġ ta' żewġ intervisti mal-magħruf statista Inġliż.

Għalhekk hadt pjaċir li artist ta' tant kalibru kellu jhalli opra tiegħu fil-Katidral tagħna. U biex inkun żgur li s-Sur Apap jaċċetta u jwettaq il-proġett tal-monument ta' Mons. Gonzi, tlabt lill-istess Arcisqof biex hu nnifsu jawniċina lis-Sur Apap, kif fil-fatt sar.

Barra mill-ghajnuna li sibt fl-Isqof tagħna, kienet ukoll indispensabbli l-ghajnuna tal-Kapitlu, partikolarment tal-habib tiegħi Mons. Scicluna, illum Arcipriet tal-Katidral. Hekk ukoll irrid insemmi l-ghajnuna li tawna Mons. Carmelo Xuereb tal-Kapitlu Metropolitan u l-Kav. Tonna: lilhom inroddilhom hajr kbir.

Fis-6 ta' Jannar 1976, Mons. Carmelo Xuereb bagħatli d-disinn tal-monument ta' Mons. Gonzi, u wara li għaddejtu lill-Isqof Cauchi u lill-Kapitlu Katidrali gie approvat minnhom fil-11 ta' l-istess xahar. L-ghada, 12 ta' Jannar, ktibt lill-Mons. Xuereb u għarraftu bl-approvazzjoni tagħna u tlabtu biex ix-xogħol jibda malajr hekk li possibbilment il-monument jiġi inawgurat fit-13 ta' Mejju, eghluq is-snin ta' l-Arcisqof Gonzi.

Id-data tat-13 ta' Mejju kella tithassar billi din habtet maċ-ċelebrazzjonijiet tal-pussess ta' Mons. Scicluna bhala Arcipriet. Fittixna dati oħra, qrib it-13 ta' Mejju, imma peress li Mons. Isqof t'Ghawdex kien diġa' aċċetta mpenji oħra li ma setgħux jithassru u peress li mhux biss kien xieraq imma ukoll kien insista li jkun preżenti għall-inawgurazzjoni tal-monument ta' Mons. Gonzi, d-data ta' l-inawgurazzjoni għet mibgħuta lura. Kont jien li ssuġġerejt li l-inawgurazzjoni tal-monument tithalla għall-10 ta' Awissu, il-gurnata preċiża meta Mons. Gonzi kien għamel l-ingress tiegħu fil-Katidral bhala Isqof t'Ghawdex.

Id-ċerimonja tat-tberik u tal-kxif tal-monument kienet tassew solenni. Il-Katidral, imhejji għall-festa titolari ta' l-Assunzjoni, kien fih dehra tassew impo- nenti. Għaċ-ċerimonja ġew mistiedna rappreżentanti tal-Kapitlu Metropolitan, tal-Kollegġjati t'Għawdex, tal-Kappillani ta' Malta u Għawdex u għadd ta' soċjeta- jiet u personalitajiet oħra distinti. U fost tant solennità kien hemm nota ta' dispja- ċir: Monsinjur Arcisqof nnifsu ma setax ikun preżenti għax kien marid.

Il-Isqof Cauchi bierek il-monument u inawgurah, imbagħad ikkonċebra flim- kien ma' l-E.T. Mons. Ġużeppi Mercieca - li ġie apposta għaċ-ċerimonja - u flimkien mal-Monsinjuri tal-Katidral u rappreżen-

tanza kbira tal-Kleru Għawdexi. Għal- kemm Monsinjur Cauchi niseġ kelma ta' tifhir mill-isbah għall-hidma ta' Mons. Gonzi bhala Isqof t'Għawdex, jixraq li nsemmi l-poeżija li nkitbet u nqrat mill- maghruf poeta Għawdexi Gorg Pisani, bl- isem ta' "L-Ghanja taż-żewġ Gawhriet". Bhal xogħol l-aktar fin tal-bizzilla għaw- dxija, hekk il-poeżija ta' Gorg Pisani tat kwadru, fiċ-ċokon, imma meraviljuż ta' l- episkopat ta' Mons. Gonzi.

Illum Mons. Gonzi ma għadux mgħobbi bir-responsabilita' ta' Ragħaj djoċesan la f'Għawdex u anqas f'Malta. Imma hadd ma jiċhad li hu ta kontribut immens lill-Knisja f'Malta u Għawdex u jisthoqqlu li għal żmien twil jibqa' meq-

jum b'ghożża fil-qalb tal-Poplu ta' dawn
il-Gzejjer. Bhal kull bniedem iehor, Mons.
Gonzi kien sugġett għall-iżball: il-monu-
menti ma jsirux lill-impekkabbli u lill-
perfetti - kieku żgur ebda monument
qatt ma kien jitwaqqaf. Imma anqas
ma juri għaqal dak il-bniedem li jkej-
jel għemil bniedem iehor, mwettaq fiż-
żminijiet mgħoddija, semplicement bil-
kejl ta' żmien warrani. Naghlaq din il-
kitba dwar il-monument ta' Mons. Gonzi
bi kliem il-poeta:

"Kien jixraq li dil-wirja t'imħabbitna
fit-Tempju Ewlieni tagħna
issir llum, quddiem dal-poplu kollu,
met'inti għadek magħna.

Issir f'dat-Tempju Prinċep li lejha dejjem
imħabbtek int ridt turi
u fejn qiegħed jistrieħ fis-sliem ta' Kristu
il-fdal tal-ġenituri.

Hekk Għawdex ried jurik, kif għadek fost-
na

li jaf jgħożżok bis-shih
il jaf ipatti sew, irodd minn galbu
għal kull m'għamilt għalih".

F'JUM L-ASSUNTA

Tizreg ix-xemx minn gos-sema kahlani
U tikwi l-bjut u t-toroq imzejnin,
Waqt li tal-qniepen mill-kampnar fuqani
Jiksru kull hemda l-ilhna ferhanin.

Mill-ogħla maqdes kollu ilbies għani
Jinstemgħu kant u noti hekk helwin,
Mit-toroq ewlenin lehen setghani
Ta' baned u nies tgegweg għaddejjin.

U żiffa helwa tbus lill-Gżira Għawdxija;
Tal-frott il-fwieha tgħaxxaq l-imnifsejn;
U tħoss il-qalb bħal ferh u hena smewwiya.

U malli x-xemx tkun qiegħda tgħib fl-għaxija
Tgħaddi mit-toroq HI fuq l-ispallejn
Tbierek lil kulhadd: Santa Marija.

1963

ANTON F. ATTARD.

ALL THE BEST...

**it's the finest
...it's
FARSONS**

Brewers of fine beers for almost half a century

“L-ewwel hjiel ta’ siwi
li għandna ta’ din il-
knisja imur lura sas-
sena 1435 meta, eżatt
fit-12 t’Ottubru, insi-
bu lil Nuccio de Epis-
copo, Għawdx, iħalli
xi haġa zghira lill-kap-
pillan tal-Knisja Mat-
rici ta’ Santa Marija u
... l-ebda knisja oħra
f’Malta jew Għawdex
ma kienet tissejjah
matriċi f’dawk iż-żmi-
nijiet bikrija”.

(Paġna 18)

W E R R E J

Appell għall-Jiem tal-Festa	1
It-talba lir-Re Ferdinandu III	2
On the feast of the Assumption of Our Lady	9
100 sena ilu — I-Isqof Pietru Pace	10
Il-Katidral t’Għawdex	12
Kronaka tal-Parroċċa	16
Impressjonijiet fuq il-Katidral	18
Grajjiet Importanti matul is-Sena	19
L-Arċipriet tal-Katidral fl-Awstralja	22
25 Sena Saċerdot — 10 Snin Isqof	24
Il-Monument ta’ l-Arċisqof Gonzi	29